

Classification and Analysis of Doctoral Theses Prepared in the Field of Tafsir at Syarif Hidayatullah State Islamic University Jakarta

Eyyüp Tuncer

<https://orcid.org/0000-0003-1907-9065>

eyyup.tuncer@gibtu.edu.tr

<https://ror.org/04nvp675>

Gaziantep Islam Science and Technology Univ, Fac of Islamic Studies, Dept of Tafsir, Gaziantep, Türkiye

Abstract

Syarif Hidayatullah State Islamic University Jakarta is one of Indonesia's oldest and the most well-known universities. It is considered as the "Islamic Window of Indonesia". It is a contemporary institution that has made significant contributions to science, culture, and the arts for a half century and aspires to improve social welfare and national progress. Through several historical stages, the university has reached its current level of effectiveness and quality. In this study, PhD theses on tafsir from the time the university was founded until the present were categorized and examined. It is seen that the first period of tafsir studies have parallels with the cultural codes and historical past of Indonesia. With the beginning of the democratic and reform movements in the early 2000s, the university has started to train students again actively. Accordingly, it is observed that the studies of tafsir are getting more prosperous and more diversified. According to our findings, 185 doctoral theses were conducted between 1988 and 2021. While most of these are directly related to tafsir, a few of them are included in tafsir studies because they have serious links with tafsir, although they are conducted in fields such as Arabic language and kalām. In terms of content, it is possible to categorise the theses under six headings: person, work, concept, history, language, and qira'at. The university, which adopted the four principles which are Islam (*Keislaman*), knowledge-ingenuity (*Keilmuan*), Indonesianism (*Keindonesiaan*) and universalism (*Globalisme*), is thought to continue to add to the literature of Indonesian tafsir. It is believed that the academic tafsir research carried out in the PhD program of Syarif Hidayatullah State Islamic University, the foremost higher education institution in Indonesia, will contribute to the field by being acknowledged and promoted in Turkey.

Keywords

Islamic Sciences, Tafsir, Ph.D. Thesis, Indonesia, Sharif Hidayatullah State Islamic University

Citation

Tuncer, Eyyüp. "Classification and Analysis of Doctoral Theses Prepared in the Field of Tafsir at Syarif Hidayatullah State Islamic University Jakarta". *Tetkik* 4 (2023), 29-76.

<https://doi.org/10.55709/tetkik.4.1312655>

Type	Research Article
Research Areas	Religion; Islamic Studies
Language	Turkish
Received	5 February 2023 (OJS) - 10 June 2023 (DergiPark)
Accepted	27 June 2023
Published	10 October 2023
Review	Double-blind
Reviewers	Single anonymized - Two Internal (Editorial board) Double anonymized - Two External
Plagiarism checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The Author declares that there is no conflict of interest.
Complaints	tetkik@okuokut.org
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright	© The author retains the copyright and provides the publisher with a license to publish.
License	 CC BY-NC 4.0
Publisher	Oku Okut Press (okuokutpress.okuokut.org) on behalf of Oku Okut Association.
EBSCO HII	Humanities International Index
EBSCO CEEAS	Central & Eastern European Academic Source
CEEOL	Central and Eastern European Online Library
DOAJ	Directory of Open Access Scholarly Resources
CROSSREF	crossref.org/members/prep/34564
Sherpa Romeo	v2.sherpa.ac.uk/id/publication/42579
Open Citations I4OC	i4oc.org/#publishers

Endonezya'nın Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesinde Tefsir Alanında Hazırlanan Doktora Tezlerinin Tasnif ve Analizi

Eyyüp Tuncer

<https://orcid.org/0000-0003-1907-9065>

eyyup.tuncer@gibtu.edu.tr

<https://ror.org/04nvp675>

Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Ü, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Gaziantep, Türkiye

Öz

Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesi Endonezya'nın en eski ve en meşhur üniversitelerinden biridir. "Endonezya'nın İslam Penceresi" olarak kabul edilmektedir. Yarım asır boyunca bilim, kültür, sanat gibi alanlarda önemli katkılarda bulunan, ulusal kalkınma ve toplumsal refahı arttırmayı amaçlayan bir kurumdur. Şerif Hidayetullah Üniversitesi tarihi süreçte birkaç merhaleden geçerek günümüzdeki kalitesini ve verimliliğini yakalamıştır. Bu çalışmada kuruluşundan günümüze kadar söz konusu üniversite bünyesinde tamamlanan tefsir ile alakalı doktora tezlerinin tasnif ve analizi yapılmıştır. İlk dönem tefsir çalışmaları, Endonezya'nın kültür kodlarıyla ve tarihi geçmişiyle paralellik arz etmektedir. Endonezya'da 2000'li yılların başında demokratik ve reform hareketlerinin başlamasıyla Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesi yeniden öğrenci yetiştirmeye başlamış, buna bağlı olarak tefsir çalışmaları gittikçe zenginleşmiştir. Tespitlerimize göre 1988-2021 yılları arasında 185 adet doktora tezi çalışması yapılmıştır. Bunların birçoğu doğrudan tefsir ile alakalı iken birkaçı Arap dili ve kelam gibi alanlarda yapılmasına rağmen tefsir ile ciddi irtibatları bulunmasından dolayı tefsir çalışmalarına dâhil edilmiştir. Muhteva açısından tezlerin şahıs, eser, kavram, tarih, dil, kıraat olmak üzere altı başlık altında toplanılması mümkündür. İslamilik (Keislaman), bilimsellik (Keilmuan), Endonezyalılık (Keindonesiaan), evrensellik (Globalisme) olmak üzere dört esası benimseyen üniversite, Endonezce tefsir literatürüne sağladığı katkıyı sürdüreceği anlaşılmaktadır. Bu anlamda Endonezya'nın en önde gelen yükseköğretim kurumu olan Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesinde doktora programında yapılan akademik tefsir çalışmalarının Türkiye'de tanınması ve tanıtılmasının alana katkı sağlayacağı düşüncesiyle bu çalışma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

İslami İlimler, Tefsir, Doktora Tezi, Endonezya, Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesi

Atıf Bilgisi

Tuncer, Eyyüp. "Endonezya'nın Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesinde Tefsir Alanında Hazırlanan Doktora Tezlerinin Tasnif ve Analizi". *Tetkik* 4 (2023), 29-76.

<https://doi.org/10.55709/tetkik.4.1312655>

Türü	Araştırma Makalesi
Konu Kategorisi	Din; İslam Araştırmaları
Dili	Türkçe
Geliş	5 Şubat 2023 (OJS) - 10 Haziran 2023 (DergiPark)
Kabul	27 Haziran 2023
Yayın	10 Ekim 2023
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Hakemler	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editörler – Yayın Kurulu Üyeleri) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tetkik@okuokut.org
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı	© Yazar telif hakkını elinde tutarak yayıncıya CC BY-NC 4.0 lisansı ile yayım izni vermiştir.
Lisans	 CC BY-NC 4.0
Yayıncı	Okut Okut Yayınları (okuokutpress.okuokut.org) tarafından Oku Okut Derneği için yayımlanır.
EBSCO HII	Humanities International Index
EBSCO CEEAS	Central & Eastern European Academic Source
CEEOL	Central and Eastern European Online Library
DOAJ	Directory of Open Access Scholarly Resources
CROSSREF	crossref.org/members/prep/34564
SHERPA ROMEO	v2.sherpa.ac.uk/id/publication/42579
Open Citations I4OC	i4oc.org/#publishers

Giriş

İslam tarihinde yükseköğretim kurumları denilince akla gelen ilk müesseseler kuşkusuz ki medreselerdir. Ancak 20. yüzyılda Avrupa'daki ciddi ve hızlı gelişmelerin etkisiyle medreselerin yerini üniversiteler almaya başlamıştır. Günümüzde birçok Müslüman ülkede üniversite deneyiminin önemli gelişmeler katettiğini ifade edebiliriz. Özellikle İslami eğitim konusunda Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Lübnan ve Malezya gibi ülkelerdeki bazı üniversitelerin daha fazla ön plana çıktığı ve Türk akademisyenler tarafından daha fazla bilindiği söylenebilir. Bu ülkelerdeki yayın dilinin Arapça veya İngilizce olması buradaki çalışmalardan haberdar olmamıza büyük ölçüde olanak tanımaktadır. Mekân olarak bizden uzak olan ve yayın dilinin yaygın dillerden birisiyle yapılmayan üniversitelerdeki çalışmaları takip etmekte birtakım zorlukların yaşandığı bir vakıadır. Hâlbuki bir taraftan da küreselleşmenin ve akademik araştırmaların gereği olarak yabancı dillerdeki çalışmaları takip etmenin gerekliliği ortadadır. Sözgelimi dünyanın en kalabalık Müslüman ülkesi konumundaki Endonezya'daki birçok Devlet İslam Üniversitesi (Universitas Islam Negeri) konusunda detaylı malumata sahip değiliz.

Endonezya, son dönemlerde demokrasi ve ekonomi gibi alanlarda gelişim gösterdiği gibi birçok şehirde açtığı Devlet İslam Üniversiteleri vesilesiyle geçmişe nispeten akademiye büyük bir ilerleme katettiği dikkat çekmektedir. Bunlardan biri olan Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesi, Endonezya'nın en eski ve en meşhur üniversitesidir. “Endonezya'nın İslam Penceresi” olarak kabul edilmektedir.¹ Yarım asır boyunca bilim, kültür ve sanat gibi alanlarda önemli katkılarda bulunan, ulusal kalkınma ve toplumsal refahı arttırmayı amaçlayan bir kurumdur. Şerif Hidayetullah Üniversitesi tarihi süreçte birkaç merhaleden geçerek günümüzdeki kalitesini ve verimliliğini yakalamıştır.²

Şerif Hidayetullah Üniversitesi köken olarak İslam Öğretmenler Derneğine bağlı kişilerin 1940 yılındaki çabalarıyla Cakarta'da açılan Yüksek İslam Kolejinin dayanmaktadır.³ Japon işgali nedeniyle 1940-1942 yılları arasında varlığını sadece iki yıl sürdürebilmiştir. Bu süreçte millî değerlere bağlı eğitimin gerekliliğini düşünen Müslümanlar, Mohammad Hatta ve Mohammad Natsir öncülüğünde söz konusu kurumu tekrar açmışlardır. Kısa sürede gelişim gösteren Yüksek İslam Kolejinin adı 22 Mart 1948 tarihinde “Endonezya İslam Üniversitesi” olarak değiştirilmiştir.⁴ Bağımsızlık sonrası Endonezya Cumhuriyeti, Din Bakanlığının personel ihtiyaçlarını karşılamak üzere bu kurumun 26 Eylül 1950 tarihinde müstakil bir şekilde hizmet vermesini onamıştır. Kayıtlara göre 1951 yılında öğrenci sayısı altmış yedi kişidir.⁵

¹ “Jendela Islam di Indonesia (Endonezya'da İslam Penceresi).” bk. Mujiburrahman vd., *Integrasi Ilmu: Kebijakan dan Penerapannya dalam Pembelajaran dan Penelitian di Beberapa UIN* (Banjarmasin: Antari Press, 2018), 92.

² Mujiburrahman vd., *Integrasi Ilmu*, 88-93.

³ “Sekolah Tinggi Islam (STI).”

⁴ “Universitas Islam Indonesia (UII).”

⁵ “Perguruan Tinggi Agama Islam Negeri (PTAIN).”

Yeni çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda birtakım düzenlemeler yapılarak 1 Haziran 1957 tarihinde Din Bilimleri Akademisine dönüştürülmüştür.⁶ Günümüzde Şerif Hidayetullah'ın bu kurumun bir devamı olduğu kabul edilmiş ve kuruluş yıl dönümü olarak 1 Haziran 1957 tarihi esas alınmıştır. Öğrenci sayısının artması, Endonezya ve çevre ülkelerdeki öğrencilerin bu kurumda okumaya başlamasıyla birlikte son düzenlemeler ve değişiklikler yapılarak Devlet İslam Enstitüsü (الجامعة الحكومية الإسلامية) adıyla 1960-1963 yılları arasında hizmet vermeye başlamıştır.⁷ Endonezya Cumhurbaşkanı'nın 20 Mayıs 2002 tarihli ve 031 sayılı kararnameyle ismi *Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah Jakarta* olarak değiştirilmiştir. Böylelikle günümüzde Cakarta Devlet İslam Üniversitesi olarak bilinen kurum, son hâlini almıştır.

2008 yılında gerçekleştirilen bir Senato Toplantısı'nda alınan yeni kararlar birlikte Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesinin logosunun dört ana temayı temsil ettiği belirlenmiştir:⁸ İslamilik (*Keislaman*), Bilimsellik (*Keilmuan*), Endonezyalılık (*Keindonesiaan*), Evrensellik (*Globalisme*). Şerif Hidayetullah logosundaki temsillerin ve renklerin karşılığı kısaca şu şekildedir: *Küre*, dünyayı ve evrensel perspektifi,⁹ *elektron yörüngesi*, araştırma ve incelemeyi, çağın gerekliliklerine paralel sürekli gelişimi, yenilenmeyi ve dinamizmi temsil etmektedir.¹⁰ *Lotus çiçeği* ile sidre-i müntehâya dikkat çekilmiştir.¹¹ Logodaki *kitap*, Kur'ân ve Sünnet'in öğretilerini tatbik etmek başta olmak üzere her zaman keşfetme ve gelişme ruhunu; UIN ifadesinin üzerindeki *beyaz çizgi* fikrî, ahlaki vb. bütün alanlarda istikameti;¹² *mavi renk*, bir takımada ülkesi olan Endonezya'nın deniz ile olan bağlantısı; çeşitli medeniyetleri bünyesinde barındırmasına rağmen barışçıl bir hayat biçimini; *sarı renk*, üniversitesinin geleceğinin parlak olma idealini yansıtmakla birlikte "Hoş Ülke" ve "Affedici Rab"¹³ ülküsünü temsil etmektedir.¹⁴ Cakarta Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesinin motto'su ise *Knowledge, Piety, Integrity* şeklindedir. Bunu *Marifet, Takva, Fazilet* olarak tercüme etmemiz mümkün olduğu gibi *Bilgi, Dindarlık, Dürüstlük* olarak da ifade edebiliriz.¹⁵

1. Doktora Tezlerinin Tasnif ve Analizi

Cakarta Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesinde doktora programında yazılan tezlerin tasnif ve analizi Endonezya'daki akademik tefsir çalışmalarının zihinsel haritasını

⁶ "Akademi Dinas Ilmu Agama (ADIA)"

⁷ "Institut Agama Islam Negeri (IAIN)".

⁸ Mujiburrahman vd., *Integrasi Ilmu*, 133.

⁹ bk. el-Enbiyâ 21/107.

¹⁰ bk. el-Ahzâb 33/62.

¹¹ bk. en-Necm 53/14.

¹² bk. el-Fâtîha 1/6

¹³ bk. es-Sebe' 34/35.

¹⁴ Mujiburrahman vd., *Integrasi Ilmu*, 133-134.

¹⁵ bk. Mujiburrahman vd., *Integrasi Ilmu*, 131.

ortaya koyması açısından önemlidir. Ancak tezlerin mahiyeti, üniversitenin gelişim aşamalarına bağlı olarak değişiklik arz etmektedir. Bundan dolayı ilk önce tezlerin kronolojik listesi verilecek sonrasında ise tasnif ve analizlerine geçilecektir.¹⁶

1.1. Kronolojik Olarak Doktora Tezlerinin Listesi

Şerif Hidayetullah Üniversitesinde tefsir alanında yazılan tezlerin geçmişten günümüze hem nicelik hem de nitelik açısından büyük bir gelişme katettiği görülmektedir. 2002 yılında Cakarta Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesi hüviyetini kazanması neticesinde tez çalışmalarının çeşitlendiği ve zenginleştiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda Şerif Hidayetullah'a bağlı veri tabanları araştırılmış ve elde edilen veriler çeşitli zaman dilimlerinde sunulan raporlarla teyit edilmiştir. Son dönemlerde yazılan tezlerin birçoğuna erişilmiştir. Böylelikle çalışmaya derinlik katılmaya çalışılmıştır. Bütün bu araştırma ve incelemelerin sonucunda kronolojik olarak karşımıza şöyle liste çıkmaktadır:

Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesinde Yapılan Tez Çalışmaları				
No	Yazar İsmi	Eser/Tez İsmi	Türkçe Çevirisi	Yıl
1.	Salman Harun	Hakekat Tafsir Tarjuman al-Mustafid	Tercümânü'l-müstefid'in Mahiyeti	1988
2.	Harifuddin Cawidu	Konsep Kufur dalam Al-Qur'an	Kur'an'da Küfür Kavramı	1989
3.	Jalaluddin Rahman	Perbuatan Manusia menurut Al-Qur'an	Kur'an'a Göre İnsan Fiilleri	1989
4.	M. Yunan Yusuf	Corak Pemikiran Kalam Tafsir al-Azhar	Tefsîrû'l-Ezher'de Kelâmî Düşünce Karakteristiği	1989
5.	Abd Muin Salim	Konsepsi Kekuasaan Politik dalam al-Qur'an	Kur'an'da Siyasi Güç Kavramı	1989
6.	Mansur Malik	Metode Penalaran Ilmiah dalam al-Qur'an	Kur'an'da İlmî/Bilimsel Düşünme Yöntemleri	1989
7.	Imam Mukhlas	Hubungan Sebab antara Turunya Ayat-ayat al-Qur'an dan Adat Kebiasaan dalam Tradisi Kebudayaan Arab Jahiliyyah	Cahiliye Arap Kültüründe Kur'an Ayetlerinin Vahiy ve Gelenekler Arasındaki Nedensellik İlişkisi	1990
8.	Ahmad Asnawi	Pemahaman Syaikh Nawawi tentang Ayat Qadar dan Jabar dalam Kitab Tafsirnya Marah Labid	(Cavali) Nevevi'nin Merâhü Lebîd'inde Kader ve Cebir Anlayışı	1990
9.	Nasharuddin Baidan	Metode Penafsiran ayat-ayat yang Berdedikasi Mirip di dalam al-Qur'an	Kur'an'da Müteşabih Ayetlerin Tefsir Yöntemi	1990
10.	A. Hidayat	Konsep Kekuasaan Tuhan dan al-Qur'an	Tanrı'nın Hükümlerliği/Kudreti ve Kur'an	1991
11.	Burhanuddin Jamaluddin	Konsep Taubat dalam al-Qur'an	Kur'an'da Tövbe Kavramı	1993
12.	A Khozin	Perbandingan Tafsir antara al-Manar dan al-Kasyaf: Tinjauan dari Corak dan Pandangan Teologis	el-Menâr ve el-Keşâf Arasında Karşılaştırma: Karakteristik ve Teolojik Açidan Tenkit	1993
13.	J. Suyuthi Pulungan	Prinsip-prinsip Pemerintah dalam Piagam Madinah ditinjau dari Pandangan al-Qur'an	Kur'an Perspektifinden Medine Sözleşmesi'nde Yönetim İlkeleri	1994
14.	Muh. Zuhri	Konsep Riba dalam al-Qur'an	Kur'an'da Riba/Faiz Kavramı	1994

¹⁶ Malezya'da yapılan akademik tefsir çalışmalarının mahiyeti için bk. Eyyüp Tuncer, *Malezya'da Tefsir Çalışmaları* (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022).

15.	<i>Sirajuddin Zar</i>	<i>Konsep Pencintaan dalam al-Qur'an</i>	<i>Kur'an'da Aşk/Sevgi Kavramı</i>	1994
16.	<i>Rifat Syaui Nawawi</i>	<i>Rasionalitas Tafsir Syekh Muhammad Abduh</i>	<i>Muhammed Abduh Tefsirinde Akılcılık/Rasyonalite</i>	1994
17.	<i>Tamyiz Dery</i>	<i>Hak Waris dalam Al-Qur'an</i>	<i>Kur'an'da Miras Hakkı</i>	1995
18.	<i>Imam Basyari</i>	<i>Hubungan al-Qur'an al-Karim dengan Tatabahasa Arab</i>	<i>Kur'an-ı Kerim'in Arap Grameriyle İlişkisi/Alakası</i>	1995
19.	<i>Aflatun Muhktar</i>	<i>Konsep Din dalam al-Qur'an</i>	<i>Kur'an'da Din Kavramı</i>	1995
20.	<i>Hasan Zaini</i>	<i>Corak Pemikiran Kalam Tafsir al-Maraghi</i>	<i>Tefsîrü'l-Merâğî'de Kelami Düşünce Karakteristiği</i>	1996
21.	<i>Rusli Khalid</i>	<i>Konsep Wilayah dalam al-Qur'an</i>	<i>Kur'an'da Velayet Kavramı</i>	1996
22.	<i>Zuhad Masduki</i>	<i>Hadis dalam Pandangan Muhammad Rasyid Rida: Studi tentang Nilai rijal Hadis dalam Kitab Tafsir Al-Manar</i>	<i>Reşid Rızâ'nın Bakış Açısına Göre Hadis: el-Menâr'da Hadis Ricalinin Değeri Üzerinde İnceleme</i>	1996
23.	<i>H. Mochtar Husein</i>	<i>Konsepsi Ulama menurut Alquran</i>	<i>Kur'an'da Âlim Kavramı¹⁷</i>	1997
24.	<i>M. Sa'adiah</i>	<i>Konsep Kemiskinan dan Mengatasinya Menurut al-Qur'an</i>	<i>Kur'an'a Göre Yoksulluk Kavramı ve Yoksullukla Mücadele</i>	1997
25.	<i>Muhammad Ghalib</i>	<i>Wawasan al-Qur'an tentang Ahli Kitab (Ahl al-Kitab Makna dan Cakupannya)</i>	<i>Kur'an'in Ehl-i Kitap Düşüncesi (Kitap Ehl-i Kavramı ve Kapsamı)</i>	1997
26.	<i>Ahnad Fahmy Arif</i>	<i>Pemikiran Politik dalam Tafsir Fath al-Qadir</i>	<i>Fethü'l-Kadîr'de Siyasi Düşünce</i>	1997
27.	<i>Abd Karim Hafid</i>	<i>Kaidah-kaidah Bahasa Arab dan relevansinya dalam Memahami Ayat-ayat al-Qur'an</i>	<i>Arapça Kurallar ve Kur'an Ayetlerini Anlamadaki Önemi</i>	1997
28.	<i>Yahaya bin Jusoh</i>	<i>Konsep Mal dalam al-Qur'an</i>	<i>Kur'an'da Mal (Mülk) Kavramı</i>	1997
29.	<i>Ahmad Husein Ritonga</i>	<i>Konsep Nafs dalam Qur'an: Sebuah Kajian Tematis Terhadap Ayat-Ayat Qur'an</i>	<i>Kur'an'da Nefis Kavramı: Kur'an Ayetleri Üzerine Tematik Bir İnceleme</i>	1998 (1997)
30.	<i>Achmad Mubarak</i>	<i>Jiwa dalam Al-Qur'an: Solusi Krisis Keruhanian Manusia Modern</i>	<i>Kur'an'da Ruh Kavramı: Kur'anî Eğitim Çerçevesinde Modern İnsanın Ruh Bunalımına Çözümler</i>	1998
31.	<i>Armen Mukhtar</i>	<i>Konsep pendidikan dalam al-Qur'an</i>	<i>Kur'an'da Eğitim/Terbiye Kavramı</i>	1998
32.	<i>Ahmad Thib Raya</i>	<i>Kaidah-kaidah al-Bayan dan Fungsinya dalam Tafsir al-Kasasyaf: Rasionalitas Bahasa al-Qur'an; Upaya Menafsirkan al-Qur'an dengan Pendekatan Kebahasaan</i>	<i>Beyân İlminin İlkeleri ve el-Keşşâf'taki Fonksiyonu: Kur'an Dilinin Rasyonelliği; Kur'an'ı Dilbilimsel Bir Yaklaşımla Yorumlama Çabaları</i>	1998
33.	<i>Zainul Arifin</i>	<i>Hadis-hadis dalam Daqiq al-Tafsir Karya Ibn Taimiyah: Studi Terhadap Kualitas Sanad Hadis</i>	<i>İbn Teymiyye'nin Dekâikü't-tefsîr'inde Hadisler: Hadis Senetlerinin Niteliği Üzerine Bir Araştırma</i>	1998
34.	<i>Umar Nasaruddin</i>	<i>Perfektif Jender dalam Al-Qur'an</i>	<i>Kur'an'da Cinsiyet Perspektifi</i>	1999
35.	<i>Zaitunah Subhan</i>	<i>Tafsir Kebencian; Studi Bias Jender dalam Tafsir</i>	<i>Nefret Yorumu: Tefsirlerde Cinsiyet Önyargısı/Kırılmalılığı</i>	1999
36.	<i>Rohimin</i>	<i>Konsepsi Jihad dalam al-Qur'an</i>	<i>Kur'an'da Cihat Kavramı</i>	1999

¹⁷ Endonezcede "ulema" kelimesi tekil anlamda kullanıldığı için çeviride "âlim" kavramı tercih edilmiştir. Geniş bilgi için bk. Pusat Bahasa, *Kamus Bahasa Indonesia* (Cakarta: DPN, 2008), 1774.

37.	Moh Matsna	<i>Orientasi Semantik al-Zamakhsyari dalam Menafsirkan ayat-ayat Kalam</i>	<i>Kelamla İlgili Ayetlerin Yorumunda Zemahşeri'nin Semantik Tercihleri</i>	1999
38.	Abdul Wadud Kasyaf Al-Anwar	<i>Mulahazat Hawi Tanasubu Fawatihi al-Ayat al-Quraniyah bi Khawatimiha</i>	<i>Fevâtihu'l-Kur'ân'in Hevâtîmu'l-Kur'ân ile İlişkisinin Değerlendirilmesi</i>	1999
39.	Ali Mudhori	<i>Tobat dalam al-Qur'an: Kajian Tafsir Tematik</i>	<i>Kur'ân'da Tövbe: Konulu Tefsir Çalışması</i>	2000
40.	M. Haidar Arriyah	<i>Wawasan al-Qur'an tentang Shabr</i>	<i>Kur'ân'in Sabır Hakkındaki Düşüncesi/Önerileri</i>	2000
41.	Achmad Sujai,	<i>Konsep Khilafah dalam Tafsir Sayyid Quthb dan Tafsir Hamka</i>	<i>Seyyid Kutub ve Hamka'nın Tefsirlerinde Hilafet Mefhumu</i>	2000
42.	Baharuddin Husin	<i>Aspek-aspek Islam Menurut Prespektif al-Qur'an</i>	<i>Kur'ân'a Göre İslam'ın Temel Esasları/Yönleri</i>	2000
43.	A. Rusydi	<i>Perdagangan dalam Perspektif Al-Qur'an</i>	<i>Kur'ân Perspektifinde Ticaret</i>	2001
44.	Aziz Fachrurrozi	<i>Memahami Ajaran Pokok Islam dalam Al-Qur'an Melalui Kajian Semantik</i>	<i>Semantik Çalışmalar Çerçevesinde İslam'ın Temel Öğretisini Anlamak</i>	2001
45.	Za Syadli	<i>Diksi Kosa Kata Kependidikan Abdullah Yusuf Ali (Kajian Tentang The Holy Qur'an: Text, Translation And Comentary</i>	<i>Abdullah Yusuf Ali'nin Eğitime Dair Sözcük Dağarcığı (The Holy Qur'an Üzerine Bir Çalışma: Metin, Çeviri ve Yorum)</i>	2002
46.	Asep Muhiddin	<i>Perspektif Dakwah dalam al-Qur'an (Dakwah dalam Perspektif Al-Qur'an: Studi Kritis Atas Visi, Misi, dan Wawasan)</i>	<i>Kur'ân'da Davet Perspektifi (Kur'ân Perspektifinde Davet: Vizyon, Misyon ve Öngörü Tahlili Üzerine Çalışma)</i>	2002
47.	Sonafit	<i>Penafsiran Ayat-ayat Ahkam dalam tafsir al-Manar: Studi Perbandingan antara Muhammad Abduh dan Muhammad Rashid Rida</i>	<i>el-Menâr'da Ahkâm Ayetlerinin Tefsiri: Muhammed Abduh ve Reşid Rızâ Arasında Karşılaştırmalı Bir Çalışma</i>	2002
48.	Baharuddin HS	<i>Corak Tafsir Ruh al-Ma'ani Karya al-Alusi: Telaah atas Ayat yang Ditafsir secara Isyarah</i>	<i>Âlûsî'nin Rûhu'l-me'ânî Adlı Tefsir Çalışmasının Yöntemi: İşârî Tefsire Konu Olan Ayetler Üzerine Değerlendirme</i>	2002
49.	M Djamaluddin Miri	<i>Autentisitas Al-Qur'an: Studi Kritis tentang Imamah dan Taqiyah serta Kemungkinan Implikasinya terhadap Perubahan al-Qur'an dalam Syi'ah</i>	<i>Kur'ân'ın Özgünlüğü/Orijinalliği: İmamet ve Takiyye Üzerine Eleştirel Bir Çalışma ve Bu Meselenin Şia'da Kur'ân'daki Değişiklikler Üzerine Muhtemel Sonuçları</i>	2002
50.	Burhanudin Mamat Salamet	<i>Hermeneutika al-Qur'an di Indonesia: Suatu Kajian terhadap Kitab al-Tafsir al-Munir karya K.H. Nawawi Banten</i>	<i>Endonezya'da Kur'ân Hermenotiği: Kiai Hacı Nevevî Benterî'nin Tefsirü'l-münîr'i Üzerine Bir Çalışma</i>	2003
51.	Yufni Faisol	<i>Pengaruh Perbedaan Qiraat terhadap Makna Ayat: Suatu Tinjauan Qawa'id Bahasa Arab</i>	<i>Kıraat İhtilaflarının Ayetlerin Anlamına Etkisi: Araçça Grameri Üzerine Eleştirel Bir Bakış</i>	2003

52.	Ahmad Syukri	Metodologi Tafsir al-Qur'an Kontemporer dalam Pemikiran Fazlurrahman	Fazlurrahman'in Düşüncesinde Çağdaş Tefsir Metodolojisi	2003
53.	Rosihon Anwar	Tafsir Esoterik Al-Qur'an menurut Al-Thabathabai	Tâbâtâbâ'ye Göre Kur'ân'ın Ezoterik/Bâtını Yorumu	2004
54.	M. Darwis Hude	Emosi Manusia dalam al-Qur'an: Telaah melalui Pendekatan Psikologi	Kur'ân'da Beşeri Duygular: Psikolojik Bir Yaklaşım	2004
55.	M. Asyhari	Hakekat Cinta dalam Perspektif Al-Qur'an	Kur'ân Perspektifinde Muhabbetin Hakikati	2005
56.	Aibdi Rahmat	Dalal dalam Perspektif Al-Qur'an: Suatu Kajian Terhadap Sikap dan Solusi	Kur'ân Perspektifinde Dalâl Kavramı: Tutumlar ve Çözümler Üzerine Bir İnceleme	2005
57.	Syar'i Sumin	Qir'at al-Sab'ah menurut Perfektif Para Ulama	Âlimlere Göre Yedi Kıraat	2005
58.	Ahmad Yusam Thobroni	Laut dan Pengelolaannya dalam Persektif Al-Qur'an	Kur'ân Perspektifinde Deniz ve Yönetimi	2005
59.	Achmad	Konsep Hak-Hak Asasi Manusia dalam Al-Qur'an	Kur'ân'da Temel İnsan Hakları Kavramı	2005
60.	Hs. M. Ramli	Corak Pemikiran Kalam K.H. Bisri Mushthafa	Bişrî Mustafa'nın Kelâmî Düşünce Yöntemi	2005
61.	Anshori	Penafsiran Ayat-ayat Jender menurut Muhammad Quraish Shihab dalam Tafsir al-Misbah	Kureyş Şihâb'ın Tefsîru'l-misbâh'ta Cinsiyet Hakkındaki Ayetlerini Yorumlaması	2005
62.	Abd Rahman Ismail Marasabessy	Pluralisme Agama Perspektif al-Qur'an	Kur'ân'ın Dini Çoğulculuğa Bakışı	2005
63.	Ali Nurdin	Perspektif al-Qur'an tentang Masyarakat Ideal	Kur'ân'ın İdeal Topluma Bakışı	2005
64.	Masnal Zajuli	al-Ishrirak fi Asma' Waradat fi al-Qur'an al-Karim: Dirasah Tahliliyah	Kur'ân'da Geçen İsimlerde Müstereklik	2005
65.	Wajidi Sayadi	Telaah Kritis atas Riwayat Asbab an-Nuzul dalam Tafsir al-Maraghi: Analisis Ilmu Kritik Hadis	Merâgî Tefsirinde Nüzul Sebeplerinin İncelenmesi: Hadis İlmi Kriterlerinin Analizi	2006
66.	Sahmiar Pulungan	Wawasan tentang Amanah dalam Al-Qur'an Islam	Kur'ân'da Emanet Kavramı Hakkındaki İç Görüler	2006
67.	Abdul Aziz Sidqi	Jihad menurut Sayyid Qutb	Seyyid Kutub'a Göre Cihat	2006
68.	Mamat Zaenuddin	Uslub İltifat dalam Al-Qur'an	Kur'ân'da İltifat Üslubu	2006
69.	Ahmad Munir	Harta dalam Perspektif al-al-Qur'an	Kur'ân Perspektifinde Mal	2006
70.	Budiansyah	ed-Dirâtu'n-nahviyye 'alâ Merâhu Lebîd	Merâhu Lebîd Üzerine Nahiv Etiüdü	2007
71.	Z. Ibrahim Syaib	Realitas al-Dakhil dalam Al-Quran dan Tafsirnya Departemen Agama RI Edisi 2004	Endonezce Din Bakanlığı Tefsirinde Bâtınîlik/Ezoterik Gerçeği (2004 Yılı Baskısı) ¹⁸	2007
72.	Cecep Alba	Metode Penafsiran Al-Qur'an Ibnu Arabi	İbnü'l- Arabî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Metodolojisi	2007

¹⁸ Endonezcede “dahîl/دخيل” kavramı bâtinî/ezoterik tefsir anlamında kullanılmaktadır.

73.	Muhammad Amin	Kualitas Asbab al-Nuzul dalam Tafsir al-Azhar	Tefsîrû'l-Ezher'de Nüzul Sebeplerinin Niteliği	2007
74.	Ahmad Husnul Hakim	Sunatullah dalam Perspektif Al-Qur'an: Suatu Kajian Sosiologis dengan Pendekatan Tafsir Tematik	Kur'an Perspektifinde Sünnetullah: Tematik Yorum Yaklaşımıyla Sosyolojik Bir Çalışma	2007 (2005)
75.	Abu Bakar	Visi Politik Syi'ah Imamiyyah (Analisis Interpretatif Atas Ayat-Ayat Wilayah Syiah Imamiyyah Itsna Asyariyyah dalam Tafsir Al-Qummi)	İmamiyye Şîası'nın Politik Vizyonu (Kummi Tefsiri'nde İsnaaşeriyye Şîa'sının Velayet Ayetleri)	2007
76.	Mahyuddin	Sumber Buruk Pengendaliannya Kajian Tematik Ayat-Ayat Al-Qur'an	Kötülük Kaynakları Zapturatap Altına Alma: Kur'an Ayetleri Üzerine Tematik Bir Çalışma	2007
77.	Aswadi	Konsep Syifa dalam Tafsir Mafatih Al-Ghaib Karya Fakhruddin Al-Razi	Fahreddin Râzî'nin Mefâtihi'l-gayb'ında Şîfa Kavramı	2007
78.	Badruzaman, Abad	Mustadhafin dalam Perspektif al-Qur'an: Beberapa Landasan Formatif Bagi Pembebasan Mustadhafin dalam Bidang Ekonomi	Kur'an Perspektifinde Mustazaflar: Ekonomik Alanda Mustazafların Kurtuluşu İçin Çeşitli Biçimlendirici Temeller	2007
79.	Abdul Moqsith	Perspektif al-Qur'an tentang Pluralitas Umat Beragama	Kur'an'ın Toplumsal Çoğunluğa Bakış Açısı	2007
80.	Abdul Kodir	Konsep Manusia dalam al-Qur'an sebagai Dasar Pengembangan Pendidikan	Eğitim Gelişiminin Esası Olarak Kuran'daki İnsan Kavramı	2007
81.	Ahmad Shafwan	Makna Al-Haqq dalam Al-Qur'an	Kur'an'da Hak Kavramı	2008
82.	Iskandar	Fungsi Qalb dalam Perspektif Al-Qur'an	Kur'an'da Kalbin Fonksiyonu	2008
83.	Ahmad Dimiyati	Klarifikasi Ayat-ayat Yang Terkesan Kontradiktif: Kajian terhadap Tafsir Mafatih Al-Ghaib Karya Imam Razi	Çelişkili Görünen Ayetlerin Açıklanması: İmam Râzî'nin Mefâtihi'l-gayb Tefsiri Üzerine Bir İnceleme	2008
84.	Hasan, Hadri	Hidayah dalam Al-Qur'an: Telaah Tafsir Tematik	Kur'an'da Hidayet Kavramı: Tematik Bir Çalışma	2008
85.	Adib	Wacana Pluralisme Agama dalam Al-Qur'an: Telaah Komparatif Tafsir Al-Manar dan fi Zilal Al-Qur'an	Kur'an'da Dini Çoğulculuk: Menâr ve fi Zilâlî'l-Kur'an'ı Mukayeseli Bir Değerlendirme	2008
86.	Ristam Bustamam	Keteladanan Nabi Ibrahim menurut Al-Qur'an	Kur'an'a Göre İbrahim Peygamber'in Örnekligi	2008
87.	Muhammad Wardah	Syirik dalam Al-Qur'an	Kur'an'da Şirk	2008
88.	Muhammed Nurung	Maqasid Al-Qur'an menurut Muhammad Rasyid Ridha	Muhammed Reşid Rızâ'ya Göre Makâsidi'l-Kur'an	2008
89.	Muhaimin Zen	Tahrif Al-Qur'an dalam Pandangan Syi'ah dan Sunni (Suatu Kajian Perbandingan)	Şii ve Sünnilerin Bakış Açısına Göre Kur'an'ın Tahrifi Meselesi: Karşılaştırmaları Bir Çalışma	2008
90.	Hamka Hasan	Tafsir Jender (Studi Perbandingan antara Tokoh Indonesia dan Mesir)	Cinsiyet Yorumu: Endonezyalı ve Mısırlı Yorumcular Arasında Karşılaştırmaları Bir Çalışma	2008
91.	Tamrin	Anak dalam Perspektif Al-Qur'an: Kajian Tematik tentang Perlindungan Anak	Kur'an Perspektifinde Çocuklar: Çocukları Koruma Üzerine Tematik Bir Çalışma	2008 (2007)
92.	Mu'in Hamdani	Metologi Tafsir Bint Asy-Syati	Bintü's-Şâtî'nin Tefsir Metodolojisi	2008

93.	Mohamad Arja Imroni	Corak Tafsir Ayat Ahkam Al-Qurthubi	Kurtubî'de Ahkâm İçerikli Ayetlerin Tefsir Yöntemi	2008
94.	Abdullah Karim	Aspek al-Dirayah Penafsiran Ibnu Athiyah dalam Kitab el-Muharrar al-Wajiz fi Tafsir al-Aziz	İbn Atıyye'nin el-Muharreru'l-vecîz'inde Dirayet Tefsirinin Boyutları	2008
95.	Alimin	Wawasan Al-Qur'an tentang Perceraian: Kajian Tematik	Boşanma Konusuna Kur'an'ın Yaklaşımı: Tematik Bir Çalışma	2008
96.	Suryadinata	Pertukaran Huruf dalam Kosa Kata Al-Qur'an: Studi Analisis Teori Isytiqaq Taqlib terhadap Pemahaman Al-Qur'an	Kur'an'ın Söz Dağarcığında Harflerin Değişimi: Kur'an'ın Anlaşılmasında İştikak-Taklib Teorisinin Analizi	2008
97.	Zulheldi	Nifaq dalam Perspektif Al-Qur'an	Kur'an Perspektifinde Nifak	2008
98.	Ahmad Fathoni	Keterkaitan Ragam Qira'at dengan Rasm Utsmani serta Implikasinya terhadap Penerbitan Mushaf dan Penafsiran Al-Qur'an	Kiraat Farklılığının Resmi Osman ile Bağlantısı ve Bunun Mushaf Neşri ve Kur'an Tefsirine Yansmaları	2008
99.	Bunyamin Yusuf Surur	Konsep Rezeki dalam Al-Qur'an: Kiat Meraih dan Memfungsikannya	Kur'an'da Rızık Kavramı: Rızka Ulaşmanın Yolları ve Bunun İşlevselliği	2008
100.	Akh. Fuzi Aseri	Konsep Takdir dalam Al-Qur'an	Kur'an'da Takdir Kavramı	2008
101.	Syafruddin	Penafsiran Ayat Ahkam al-Zuhailiy dalam Tafsir al-Munir	Zühaylî'nin el-Münîr Tefsirinde Ahkâm Ayetlerini Tefsiri	2008
102.	Bustami Hafni	Metode Nahu al-Zamakhsyariy: Analisis terhadap Penggunaan Dalil Nahu dalam Tafsir al-Kasyaf	Zemahşerî'nin Nahiv Yöntemi: el-Keşşâfta Nahiv Delillerinin Kullanımları Üzerine Bir Analiz	2008
103.	Saidurrahman	Sunnatullah dalam al-Qur'an: Analisis terhadap Peranan Tuhan dan Manusia di dalamnya	Kur'an'da Sunnetullah Kavramı: Bu Konuda Tanrı ve İnsanın Rolü	2008
104.	M. Yunus Badruzaman	Tafsir Al-Sya'rawi: Tinjauan terhadap Sumber, Metode dan İttijah	Tefsîrû'l-Şa'râvî: Kaynaklarına, Yöntemine ve Yönelimine Bir Bakış	2009 (2010)
105.	M. Djidin	Al-Qur'an dalam Dua Perspektif yang Berbeda	İki Farklı Perspektiften Kur'an	2009
106.	Saifullah	Pluralisme Agama Perspektif Tafsir Al-Manar	el-Menâr'da Dini Çoğulculuğa Bakış	2009
107.	Ekawati	Pengaruh Perbedaan Qira'at terhadap Makna Ayat dalam Tafsir Ibn Katsir dan Kitab Al-Umm; Tjauan Kaidah Bahasa Arab	Tefsir İbn Kesîr Tefsiri ve Kitabü'l-Üm'de Kiraat Farklılığının Ayetlerin Anlamına Etkisi; Araçça Kurallara Bakış	2009
108.	Ahmad Syihabuddin	Dhahirat Al-Taqhayyur Al-Dilaliy li Al-Alfadz Al-Arabiyyah Al-Mudtaradlah fi Tarjamat Al-Qur'an Karim ila al-İnghah al-İnduasri Susyah	Kur'an Tercümelelerinde Araçça Lafızlardaki Delalet Değişimi Olgusu	2009
109.	Yuyun Affandi	Perspektif Al-Qur'an tentang Bentuk dan Wilayah Kekerasan terhadap Perempuan	Kadına Yönelik Şiddetin Şekillerine ve Alanlarına Dair Kuran'ın Bakış Açısı	2009
110.	Zamakhsyari Abdul Majid	Metodologi Penafsiran Wahbah Al-Zuhaili terhadap Ayat-ayat Hukum dalam Tafsir Al-Munir	et-Tefsîrû'l-Münîr'de Vehbe Zuhaylî'nin Ahkâm Ayetlerini Yorumlama Metodolojisi	2009
111.	Mursalim	Tafsir Bahasa Bugis/Tafsir Al-Qur'an Al-Karim Karya Majelis Ulama Indonesia (MUI) Sulawesi Selatan; Kajian terhadap Pemikiranpemikirannya	Güney Sulawesi Endonezya Ulema Konseyi'nin Bugisce Kur'an Tefsiri Üzerine Düşünsel Bir İnceleme	2009
112.	Mukhammad Abbas	Otoritas Riwayat Penafsiran dan Pendapat Ulama dalam Tafsir Ibnu Katsir	İbn Kesîr Tefsirinde Rivayet Tefsirinin Etkisi ve Âlimlerin Yaklaşımı (Bakış Açısı)	2009

113.	Romlah Widayati	<i>Qira'at Syadzdzah dalam Tafsir Al-Bahr Al-Muhiith: Analisis Penafsiran Ayat-ayat Hukum</i>	<i>el-Bahru'l-muhî'te Şaz Kıraatler: Ahkâm Ayetleri Üzerine Bir İnceleme</i>	2009
114.	Syarif	<i>Perspektif Interaksi antar Penganut Agama: Analisis Komparatif Tafsir Fikih dan Tafsir Sufistik</i>	<i>Din Müntesipleri Arasındaki Etkileşim Perspektifi: Fıkıh Tefsiri ile Tasavvuf Tefsirlerinin Karşılaştırmalı Analizi</i>	2009
115.	Dadang Darmawan	<i>Ortodoksi Tafsir: Respons Ulama terhadap Tafsir Tamsjijatoelmoeslimen Karya K.H. Ahmad Sanoesi</i>	<i>Tefsir Ortodoksluğu: Âlimlerin Kiai Hacı Ahmed'in Temşiyetü'l-müslimîn Adlı Eserine Tepkileri</i>	2009
116.	Lilik Ummi Kaltsum	<i>Metode Tafsir Maudhui Baqir Al-Shadr</i>	<i>Bâkir es-Sadr'ın Konulu Tefsir Metodolojisi</i>	2009
117.	Abdul Azis Teo	<i>Perbandingan Penafsiran antara Tafsir Sunni dan Tafsir Syi'i terhadap Lafaz-lafaz Musytarak Lafzi dalam Al-Qur'an</i>	<i>Kur'an'daki Müşterek Lafızlar Konusunda Sünnî ve Şii Tefsir Kaynaklarının Yorum Farklılığı</i>	2009
118.	Hisyami Bin Yazid	<i>Penulisan dan Pemberian Tanda Baca Mushaf Standar Indonesia Cetakan Tahun 2002: Ditinjau dari Ilmu Rasm dan Ilmu Dabti Al-Qur'an</i>	<i>2002 Yılında Basılan Baca Mushaf Standar Indonesia'nın Yazım ve Noktalaması: Resmi Mushaf ve Kur'an Yazımı Açısından Bir İnceleme</i>	2009
119.	Rahimah	<i>Urgensi Ilmu al-Balaghah dalam Penafsiran Ayat-ayat Hukum</i>	<i>Ahkâm Ayetlerinin Tefsirinde Belagat İlminin Ehemmiyeti</i>	2009
120.	Sambas, Syukriadi	<i>Pemikiran Dakwah Muhammad Abduh dalam Tafsir al-Manar</i>	<i>el-Menâr'da Muhammed Abduh'un Davet Düşüncesi</i>	2009
121.	Najmah Sayuti	<i>Representasi Konflik dalam Al-Qur'an: Studi Stilistika atas Kisah-kisah dalam Al-Qur'an</i>	<i>Kur'an'da Çatışma Temsili: Kur'an Kıssaları Üzerine Üslupbilim (Stilistik) Bir Çalışma</i>	2009
122.	Salmadani	<i>Metode Dakwah dalam Perspektif Al-Qur'an Suatu Tinjauan Tafsir Tematik</i>	<i>Kur'an Perspektifinde Davet ve İrşat Yöntemleri: Konulu Bir Çalışma</i>	2010 (2002)
	Bukhori Abdul Somad	<i>Etika Pemerintahan: Kontribusi Tafsir fi Zilal Al-Quran Karya Sayyid Qutb</i>	<i>Devlet Ahlakı/Etiği; Seyyid Kutub'un fi Zilâli'l-Kur'an'da Buna Katkısı</i>	2010
123.	Zahrudin	<i>Relasi Makna dalam Al-Qur'an: Analisis terhadap Kata-Kata yang Memiliki Relasi Makna dalam Al-Qur'an yang Diterjemahkan ke dalam Bahasa Indonesia</i>	<i>Kuran'da Anlam İlişkisi/Münasebeti: Kur'an'da Anlam İlişkisi Bulunan Kelimelerin Endonezce Çevirilerinin Analizi</i>	2010
124.	Andy Hadiyanto	<i>Repetisi Kisah Al-Qur'an Analisis Struktural Genetik terhadap Kisah Ibrahim dalam Surat Makiyyah dan Madaniyyah</i>	<i>Kur'an Kıssalarının Tekrarı: Mekki ve Medeni Sûrelerde İbrahim Kıssasının Yapısal Genetiğinin Analizi</i>	2010
125.	Bilmauidhah	<i>Puitisasi Terjemahan Al-Qur'an</i>	<i>Kur'an Meallerinin (Çevirilerinin) Şiirleştirilmesi</i>	2010
126.	Moch. Tohir Aruf	<i>Perspektif Ibnu Katsir tentang Eksistensi Adam</i>	<i>İbn Kesir'in Âdem'in Yaratılışına Bakışı</i>	2010
127.	Ali Al Jufri	<i>Rasionalitas Penafsiran Mahmud Shaltut dalam Masalah Akidah dan Syariah</i>	<i>Mahmûd Şeltât'un Akidevi ve Şeri Konularındaki Rasyonalist Yaklaşımı</i>	2010
128.	Kusnadi	<i>al-Wahdah al-Qur'aniyyah dalam Tafsir al-Asas: Studi atas Munasabah Al-Qu'an Menurut Said Hawwa</i>	<i>el-Esâs Tefsirinde Kur'an'ın Bütünlük: Saïd Havvâ'ya Göre Münâsebetü'l-Kur'an</i>	2010
129.	Septiawadi	<i>Penafsiran Sufistik Sa'id Hawwa dalam Al-Asas fi at-Tafsir</i>	<i>el-Esâs Tefsirinde Saïd Havvâ'nın Tasavvufî Tefsiri</i>	2010

130.	Slamet Firdaus	<i>Konsep Manusia Ideal dalam Al-Qur'an: Studi Profil Al-Muhsin dalam Perspektif Tafsir Ayat-Ayat Ihsan</i>	<i>Kur'an'da Ideal İnsan Kavramı: İhsan Ayetlerinin Tefsiri Açısından Muhsin Profilinin İncelenmesi</i>	2011
131.	Abun Bunyamin	<i>Dinamika Tafsir İjtima'i: Studi terhadap Penafsiran Sayyid Qutb dalam Kitab fi Zilal Al-Qur'an</i>	<i>İçtimai Tefsirin Dinamikleri: Seyyid Kutub'un fi Zilâli'l-Kur'an'ı Üzerine Bir İnceleme</i>	2011
132.	Nur Arfiyah Febriani	<i>Ekoloji Berwawasan Gender dalam Perspektif Al-Qur'an</i>	<i>Kur'an Perspektifinde Cinsiyet Odaklı Ekoloji</i>	2011
133.	Hasani Ahmad Said	<i>Diskursus Munasabah Al-Qur'an: Kajian atas Tafsir Al-Mishbah</i>	<i>Kur'an'da Anlam Bütünlüğü Söylemi: el-Misbâh Tefsiri Üzerine Bir İnceleme</i>	2011
134.	Muhammad Faisal Hamdani	<i>Metode Hermeneutika M. Shahrur dalam Memahami Al-Qur'an dan Implikasinya Terhadap Penetapan Hukum</i>	<i>Muhammed Şahrûr'un Kur'an'ı Anlamadaki Hermetik Yöntemi: Hukuki Tespitler İçin Çıkarımlar</i>	2012
135.	Sulaiman Ibrahim	<i>Tafsir Al-Qur'an Bahasa Bugis: Vernakularisasi dalam Kajian Tafsir Al-Munir</i>	<i>Bugisce Kur'an Tefsiri: Tefsîrû'l-munîr'de Yerelleştirme (Vernakularisasi)</i>	2012
136.	M.Zen Assegaf	<i>Konsep Tawhid Tabatabai dalam Tafsir al-Mizan</i>	<i>Tabâtâbâi'nin el-Mizân'ında Tevhit Kavramı</i>	2012
137.	Irsyadunnas	<i>Hermeneutika Feminisme dalam Pemikiran Tokoh Islam Kontemporer: Studi Pemikiran Amina Wadud dan Asghar Ali Engineer</i>	<i>Çağdaş İslami Liderlerin Düşüncelerinde Feminizmin Yorumbilimi: Amina Wadud ve Asghar Ali Engineer'in Düşünceleri Üzerine Bir İnceleme</i>	2013
138.	Hasbullah Diman	<i>Penafsiran Ayat-Ayat Anti Pernikahan Beda Agama</i>	<i>Dinlerarası Evlilik Aleyhindeki Ayetlerin Tefsiri</i>	2013
139.	Mahyudin Ritonga	<i>Semantik Bahasa Arab dalam Pandangan al-Anbari: Kajian Makna ak-Tadad di dalam Al-Qur'an</i>	<i>el-Enbârî'ye Göre Araççanın Semantiği: Kur'an'da Tezat Kavramının Manası¹⁹</i>	2013
140.	Ahmad Izzan	<i>Inklusifisme Tafsir: Studi Relasi Muslim dan Non-Muslim dalam Tafsir Al-Mizan</i>	<i>Tefsirde Kapsayıcılık: Müslim ve Gayrimüslim İlişkileri Üzerine Bir İnceleme²⁰</i>	2013
141.	Heri Khoiruddin	<i>Kondisi Historis dalam Tafsir: Studi Rawai al-Bayan Karya Ali al-Sabuni</i>	<i>Tefsirde Tarihi Koşullar: Sâbûnî'nin Ravâ'u'l-beyân'ı Üzerine Bir İnceleme</i>	2013
142.	Muhammad Sholeh Hasan	<i>Maqasid Al-Qur'an dalam Pemikiran Yusuf Al-Qaradawi</i>	<i>Yusuf Karâdâvî'nin Düşüncesinde Kur'an'ın Temel Hedefleri (Makâsidü'l-Kur'an)</i>	2014
143.	Anggi Wahyu Ari	<i>Jihad (Perang) menurut Ibn Kathir di dalam Tafsir Al-Qur'an Al-Azim</i>	<i>İbn Kesîr'in Tefsirinde Cihat (Savaş) Kavramı</i>	2014
144.	Nurul Huda	<i>Penafsiran Politik Kolonel Bakri Syahid dalam Tafsir Al-Huda</i>	<i>Albay Bekrî Şehîd'in el-Hüdâ Adli Tefsirinde Siyasi Yorum</i>	2014
145.	Sa'dullah	<i>Abrogasi Agama-Agama Pra-Islam: Kajian Atas QS.2: 62, 106 dan QS.3:85</i>	<i>İslam Öncesi Dinlerin Neshedilmesi Meselesi</i>	2014

¹⁹ Yazar "tezat/تضاد" kavramı ile "antonimi/zıt anlamlılığı" kastetmektedir.

²⁰ Yazarın kullandığı "inklusifisme" kavramı farklı dinler arasındaki münasebeti ifade etmektedir. Endonezyada farklı etnisitelerin ve dinlerin bulunması "dini çoğulculuk/pluralisme agama", "kuşatıcılık/inklusifisme" gibi meselelerin tartışılmasına zaman zaman sebebiyet verebilmektedir. Söz konusu kavramların akademik birçok çalışmada konu edildiğini belirtmemiz gerekir.

146.	Musolli	<i>Hegemoni Ideologi dalam Penafsiran Al-Qur'an: Studi Tafsir Syi'ah al-Mizan dan Tafsir Sunni al-Tahrir wa al-Tanwir</i>	<i>Kur'an Yorumunda İdeolojik Hegemonya: Şii Tefsir Mizân ve Sünnî Tefsir et-Tahrîr Arasında Bir Mukayese</i>	2014
147.	A. Mufakhur	<i>Tafsir 'Ilmi: Studi Kritis terhadap al-Tafsir al-Kabir</i>	<i>Bilimsel Tefsir: et-Tefsîrül-kebir Üzerinde Bir İnceleme</i>	2014
148.	Muhammad Ulinniha	<i>Rekonstruksi Metodologi Kritis Tafsir</i>	<i>Yorum Eleştirî Yönteminin Yeniden İnşası</i>	2015
149.	Arsyad Abrar	<i>Epistemologi Tafsir Sufti: Studi terhadap Tafsir Al-Sulami dan Qushayri</i>	<i>Tasavvufî Tefsirin Epistemolojisi: Sülemî ve Kuşeyrî Tefsirlerinin Karşılaştırılması</i>	2015
150.	Habibi Al Amin	<i>Emosi Sufistik dalam Tafsir Ishari</i>	<i>İşârî Tefsirde Tasavvufî Hâl ve Duygular</i>	2015
151.	Akhmad Rizki	<i>Dimensi Politik Tafsir Al-Azhar Hamka</i>	<i>Hamka'nın Tefsîrül-Ezher'inde Siyasi Boyut</i>	2016
152.	D.I.Ansusa Putra	<i>Otoritas Tafsir Periode Mazhab: Dimensi Nalar Kritis Pada Interpretasi Ibnu Taymiyyah dalam Tafsir Al- Kabir</i>	<i>Mezhepleşme Döneminde Tefsir Sultası/Otoritesi: İbn Teymiyye'nin et-Tefsîrül-kebir'inde Eleştirel Düşüncenin Boyutları</i>	2016
153.	Hidayati	<i>Nuansa Tafsir bi al-Ma'thur dalam Ayat-ayat tentang Ekonomi: Studi Perbandingan Tafsir Al-Mishbah dengan Al-Qur'an dan Tafsirnya Departemen Agama RI</i>	<i>İktisadi Ayetlerde Rivayet Tefsirin Nüansları (Misbâh ile Din Bakanlığı'nın Tefsirlerinin Karşılaştırılması)</i>	2016
154.	Izza Rohman	<i>Tafsir Al-Qur'an bi Al-Qur'an: Tabatabâ'i- al-Shanqiti</i>	<i>Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri: Tabâtâbâî ve Şinkîttî Örneği</i>	2016
155.	Malkan	<i>Dimensi İlmiah dalam Tafsir Al-Sha'rawi: Suatu Kajian Ayat tentang Penciptaan Manusia</i>	<i>Şa'râvî Tefsiri'nde Bilimsel Boyut: İnsanın Yaratılışını Konu Edinen Ayetler Üzerine Bir İnceleme</i>	2016
156.	Hasbullah	<i>Dimensi Tafsir Sosio-Kultural dalam Khazanah Tafsir Kontemporer</i>	<i>Çağdaş Yorum Külliyatında Sosyokültürel Yorumun Boyutları</i>	2016
157.	Ahmad Syukron	<i>Penafsiran Politik Sayyid Qutb: Studi Analisis Tafsir al-Adabi dan al-Haraki dalam fi Dzilal Al-Qur'an dan Respon Ulama</i>	<i>Seyyid Kutub'un Siyasal Yorumu: fi Zilâlî'l-Kurân'da Edebî ve Aksiyon Tefsiri ve Ulemanın Tepkisi Üzerine Analiz Bir Çalışması</i>	2017
158.	Halimah Bashri	<i>Konsep Relasi Gender dalam Tafsir fi Zilal Al-Qur'an</i>	<i>fi Zilâlî'l-Kurân'da Cinsiyetler Arasındaki İlişki Mefhumu</i>	2017
159.	Zamzam Nurhuda	<i>Transformasi Ideologi dan Bahasa: Studi Kompetensi dan Performansi Sayyid Qutb</i>	<i>İdeoloji ve Dil Dönüşümü: Seyyid Kutub'un Dil Yetkinliği ve Dilsel Performansı Üzerine Bir Çalışma²¹</i>	2017
160.	Zubair	<i>Stilistika Arab: Studi Ayat-Ayat Pernikahan dalam Al-Qur'an (Gaya Bahasa Ayat Hukum Al-Qur'an) Gaya Bahasa Ayat Hukum al-Qur'an</i>	<i>Arapça Üslupbilimi: Kur'an'da Evlilik İle İlgili Ayetlerin İncelenmesi: Hukuk Ayetlerinin İncelenmesi</i>	2017
161.	Fahrul Abd Muid	<i>Ayat-Ayat Kelautan dalam Tafsir al-Misbah</i>	<i>Misbâh Tefsiri'nde Denizle İlgili Ayetlerin Yorumu</i>	2017

²¹ Yazar bu ifadede geçen “yetkinlik” ile *competence* (الكفاية اللغوية); “performans” ile de *performance* (الأداء الكلامي) kavramlarını kastetmektedir.

162.	Saifuuddin Herlambang	Politik Identitas dalam Tafsir: Studi tafsir al-Tahrir wa al-Tanwir Karya Ibn Ashur (1897-1973)	Tefsirde Kimlik Politikası: İbn Aşûr'un (1897-1973) et-Tahrîr ve't-tenvîr Tefsiri Üzerine Bir Çalışma	2017
163.	Norhidayat	Citra Perempuan dalam Perspektif Tafsir Sufi: Kajian Kitab Lataif al-Isharat al-Qushayri	Tasavvufî Tefsir Perspektifinden Kadın İmgesi: Kuşeyrî'nin Letâifü'l-İşârât Adlı Kitabı Üzerine Bir İnceleme	2017
164.	Siti Ngainnur Rohmah	Penerapan Asbab al-Nuzul dalam Perspektif Muhammad Ali al-Sabuni dan Muhammad Quraish Shihab	Sâbânî ile Kureyş Şihâb'a Göre Esbâb-ı Nüzulün Rolü/Tatbiki	2018
165.	Wati Susiawati	al-Qur'an dalam Perspektif Transformasi Generatif	Üretici Dil Bilgisi Perspektifinde Kur'an ²²	2018
166.	Ahmad Mujahid	Penafsiran Said Hawwa terhadap Ayat-Ayat Politik dalam Kitab al-Asas fi al-Tafsir	Saîd Havvâ'nın el-Esâs Adlı Tefsirinde Politik/Siyasi Ayetlerin Yorumu	2018
167.	Didi Junaedi	Tafsir Kebahagiaan: Menyingkap Makna Kebahagiaan dalam al-Qur'an Perspektif Tafsir Psikologi	Mutluluğun Yorumu: Psikolojik Yorum Çerçevesinde Kur'an'ın Saadet Kavramının Keşfedilmesi	2019
168.	Cucu Surahman	Tafsir Tarbawi di Indonesia Hakikat, Validitas dan Kontribusinya bagi Ilmu Pendidikan Islam	Endonezya'da Terbevî/Pedagogik Tefsir: Mahiyeti, Geçerliliği ve İslami Eğitime Katkısı ²³	2019
169.	Mohammad Nor Ichwan	Qur'anic Soteriology: Doktrin Teologis tentang Keselamatan dan Nasib Pemeluk Agama Lain dalam Perspektif al-Quran	Kur'ânî Soteriyoloji: Teolojik Doktrin Olarak Kur'an Perspektifinde Diğer Dinlere Bağlı Olanların Kurtuluşu ve Akıbeti ²⁴	2019
170.	Mukhrîj Sidqy	Elektisisme Mohammed Arkoun dalam Konteks Pembacaan Al-Quran Kontemporer	Kur'an-ı Kerim'in Çağdaş Etüdü Bağlamında Muhammed Arkoun'un Eklektisizmi	2019
171.	Syaiful Arief	Pemikiran Moderat Sayyid Qutb dalam Tafsir fi Zilâl Al-Qur'an	Seyyid Kutub'un di Zilâlî'l-Kur'an Adlı Eserinde İlimli Düşünceler ²⁵	2020
172.	Halimatussa'diyah	Karakteristik Tafsir di Indonesia: Analisis Terhadap Tafsir Juz 'Amma Risalat Al-Qawl al-Bayan dan Kitab al-Burhan	Endonezya'da Tefsirlerin Karakteristiği; Kavlu'l-beyân ile el-Burhân İsimli Tefsirlerin Analizi	2020

²² Yazar “transformasi generati” kavramı ile Noam Chomsky'nin “üretici dilbilgisi”ni kastetmektedir. Ayrıca yazar bu teorinin Arapçada النظرية التوليدية التحولية şeklinde ifade edildiğini belirtmektedir.

²³ Endonezya'da 2000'li yıllarda “terbevî tefsire” ciddi bir ilgi gösterilmiştir. Abuddin Nata'nın 2002 yılında kaleme aldığı *Tafsir Ayat-ayat Pendidikan* (Tafsir al-Ayat al-Tarbawiy) adlı çalışmasını birçok eser takip etmiştir. Hâlihazırda bu alanda otuz yakın önemli eser kaleme alınmıştır. Geniş bilgi için bk. Eyyüp Tuncer, *Endonezya'da Tefsir Çalışmaları ve Tefsir Ekolleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2022), 435-441.

²⁴ Soteriyoloji kavramı Türkçede “kurtuluş bilimi” olarak karşılanmaktadır. Birçok dininin merkezi noktasını teşkil eden bir vaat olarak kurtuluş kavramını inceleyen teolojik konusudur.

²⁵ Burada “ilimli” olarak tercüme edilen “moderat” kavramı Büyük Endonezya Sözlüğü'nde “her zaman aşırı davranışlardan veya açıklamalardan kaçınmak; itidalli olmak veya orta yolda olmak” şeklinde tarif edilmiştir. Bazen bu kavram Endonezcede “vasatiyyah” veya “wasat” ifadeleriyle de dile getirilmektedir. Söz konusu kavram son dönemlerde radikal ve selefi yaklaşıma karşı en fazla kullanılan argümanlar arasında yer almaktadır. Endonezya'nın çokkültürlü bir toplumsal yapıya sahip olması haddizatında birleştirici, kuşatıcı ve mutedil yaklaşımların sergilenmesini zorunlu kılmaktadır.

173.	M. Taufiq Hidayat	<i>al-Qur'an dan Ideologi Radikal: Kajian Kritis Atas Tafsir al-Wa'ie Karya Rokhmat S. Labib</i>	<i>Kur'an ve Radikal İdeolojiler: Rahmet Lebîb'in Tefsîrî'l-vâ'ie Adlı Eseri Üzerine Eleştirisel Bir Çalışma</i> ²⁶	2020
174.	Jun Firmansyah	<i>al-Maa'du fil Amtsali fi Tafsiri Kitabillahi al-Munzali: Dirosatan Maudui'yatan Inda Nasir Makarim Al-Shirazi</i>	<i>Nâsir Mekârîz Şîrâzî'nin el-Ma'âd Adlı Tefsir Kitabının İncelenmesi</i>	2020
175.	Mohammed Ismail Mahmoud Albsuni	<i>Asaaliib al-Ma'anii fi Tafsir Zahrah al-Tafasir: Diraasah Balaaghiyyah Tahliyyah</i>	<i>Zehratü't-tefâsîr Adlı Tefsir Kitabında Belagate Dair Üsluplar</i>	2020
176.	Fuad Nawawi	<i>Konstruksi Pengetahuan Pengkritik dan Pembela Qira'at Sab'ah: Analisis Perbandingan Pemikiran Zamakhshari dan Abu Hayyan Tentang Ragam Qira'at Al-Qur'an</i>	<i>Yedi Kiraati Tenkit Edenlerin ve Savunanların Dayandıkları Noktalar: Zemaşheri ile Ebû Hayyân'ın Kiraat Hakkında Düşüncelerinin Karşılaştırılması</i>	2020
177.	Asep Sopian	<i>Bahasa Kinesis dalam Al-Qur'an: Studi Bahasa Al-Qur'an dalam Perspektif Semiotik Riffaterre</i>	<i>Kur'an'da Kinetik Dil: Riffaterre'nin Göstergibilimsel Perspektifinde Kur'an Dilinin İncelenmesi</i>	2020
178.	Muhamad	<i>Kota dalam Perspektif Penafsiran İnterdisiplin: Kajian Tafsir Al-Tahrir wa Al-Tanwir Karya Ibn 'Ashur</i>	<i>Disiplinlerarası Yorum Perspektifinde Şehirler: İbn Âşûr'un et-Tahrîr Adlı Tefsiri Üzerine Bir İnceleme</i> ²⁷	2021
179.	Badru Tamam	<i>Ekoteologi dalam Tafsir Kontemporer</i>	<i>Çağdaş Tefsirlerde Ekoteoloji</i>	2021
180.	Maryono	<i>Hermeneutika Fath al-Qadir: Analisis al-Shawkani terhadap Tematik Eskatologi</i>	<i>Fethu'l-Kadîr'de Hermenötik: Şevkânî'nin Eskatolojiye Yaklaşımı</i> ²⁸	2021
181.	Ahmad rifai	<i>Dimensi Esoterik Pemahaman al-Qur'an: Analisis Tafsir Fayd al-Rahman Karya Salih Darat dalam Surah al-Baqarah</i>	<i>Kur'an'ı Anlamanın Bâtını Boyutu: Bakara Sûresi Bağlamında Sâlih Dârât'ın Feyzü'r-Rahmân'ı Üzerine Bir Analiz</i>	2021
182.	Danial	<i>Dimensi Radikalisme dalam Penafsiran Ibn Taimiyah</i>	<i>İbn Teymiye'nin Tefsirinde Radikalizmin Boyutları</i>	2021
183.	Jauhar	<i>Signifikansi Kisah Musa dalam al-Qur'an: Kajian Hermeneutika terhadap Safwah al-Tafasir</i>	<i>Kur'an'da Musa Kıssasının Delaleti: Safvetu't-tefâsîr Üzerine Hermenötik Bir Analiz</i>	2021
184.	Muh. Abrar	<i>Kontroversi Bacaan al-Qur'an Langgam Nusantara: Studi Fonologi Bahasa Arab Segmental dan Suprasegmental</i>	<i>Nusantara Üslubuyla Kur'an'ın Okunmasına Dair Tartışmalar:</i>	2021

²⁶ Rahmet Lebîb Endonezya'da halifeliği savunan ve temelde neoselefi anlayışa bağlı bir isimdir. 2010 yılında neşrettiği konulu tefsir eserinde “tağut, halifelik” gibi önemli meseleleri incelemektedir.

²⁷ Yazar bu eserinde kota/şehir kavramını incelemektedir. İlk önce “medine, beled, mısır, dâr, arz, karye” gibi kelimeleri incelemektedir. Ardından şehirleşme ve umran kavramlarını (şehirleşme teorisini) etraflıca ele almaktadır. Yazara göre şehrin sadece sosyal bir yaşam alanı veya fiziksel bir saha olarak ele alınması eksik bir yaklaşımdır. Bunun yanı sıra şehrin manevi boyutuna da gerekli önem verilmesi gerekir.

²⁸ Eskatologya insanın ve dünyanın sonunu, öbür dünyayı anlatmaya çalışan tanrı bilimi koludur.

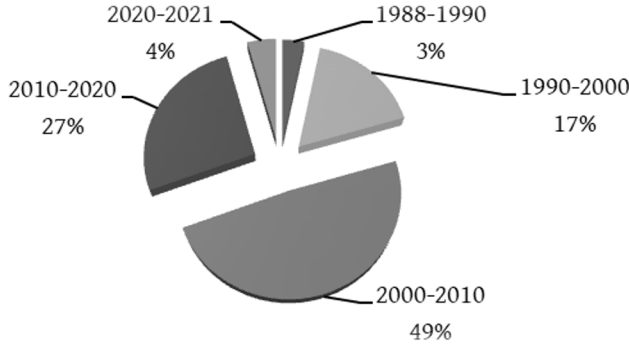
			<i>Segmental ve Suprasegmental Açısından Arapça Fonolojisi Üzerine Bir Çalışma²⁹</i>	
185.	<i>Didin Baharuddin</i>	<i>Dimensi Kapitalisme dalam Kitab Tafsir: Penafsiran Rafiq Yunus al-Masri dalam Kitab at-Tafsir al-Iqtisadi li al-Quran al-Karim</i>	<i>Tefsir Kitaplarında Kapitalizmin Boyutu: Mısırlı Refik Yunus'un et-Tefsütü'l-İktisâdî li'l-Kur'âni'l-Kerîm Adlı Eseri</i>	2021

Söz konusu üniversitede 1988-2021 yılları arasında 185 adet tez çalışmasının yapıldığı tespit edilmiştir. Onar yıllık periyotlar hâlinde tez çalışmalarının tasnifi yapıldığında 1988-1990 yıllarında 6; 1990-2000 yıllarında 32; 2000-2010 yıllarında 91; 2010-2020 yıllarında 48; 2020-2021 yıllarında ise 8 adet çalışmanın yapıldığını görmekteyiz. Bunu bir şablon üzerinden şöyle gösterebiliriz:

Şekil 1: On Yıllık Periyotlara Göre Tezlerin Sayısı

Şekil 2: On Yıllık Periyotlara Göre Tezlerin Yüzdelik Oranı

Kanaatimize göre 2000-2010 yılları arasında 91 adet tez çalışmasının yapılmış olmasının birkaç nedeni olabilir:

²⁹ Malay dünyasında Kur'ân'ın "Langgam Nusantara/Jawi" ile okunmasına dair tartışmalar vardır. Söz konusu kavram "Takımadaları veya Cava edası/modeli/stili" anlamına gelmektedir. Buna "Cava veya Nusantara tavrı" dememiz mümkündür. Mahalli okuyuş biçimleri/tavırları ile ilgili tartışmalar zaman zaman ülkemizde yapıldığı gibi Endonezya gibi ülkelerde de yapılmaktadır.

a) Bu süreçte Endonezya reform ve demokrasi sürecine girmiş; üniversitelere nispeten daha fazla özgürlük ve araştırma alanı açılmıştır.

b) Şerif Hidayetullah, Endonezya'nın en köklü kurumu olması ve diğer İslam Devlet Üniversitelerinin sonradan açılması ve aktif hâle gelmesi bu süreçte ciddi bir yoğunluğun oluşmasına neden olmuştur. Nitekim Sunan Kalijaga İslam Devlet Üniversitesi (2004), Mevlana Malik İbrahim İslam Devlet Üniversitesi (2004), Sunan Gunung Djati İslam Devlet Üniversitesi (2005), Alâeddin İslam Devlet Üniversitesi (2005), Sultan Şerif Kasım İslam Devlet Üniversitesi (2005) dışında geriye kalan 23 adet İslam Devlet Üniversitesi 2013-2022 yılları arasında açılmıştır. Şerif Hidayetullah Üniversitesinde 2010-2020 yılları arasında yapılan tez çalışmalarında nispeten görülen düşüşün bununla izah edilmesi mümkündür.

1.2. İlk Dönem Tez Çalışmalarının Mahiyeti

1.2.1. Millî Kimliğin İnşa Süreci

Modern Endonezya 17 Ağustos 1945 tarihinde Sukarno ve Muhammed Hatta öncülüğünde kurulmuştur. Endonezya, bundan önce yaklaşık üç asır boyunca Hollandalılar başta olmak üzere çeşitli emperyalist güçlerin sömürüsüne maruz kalmıştır. Endonezya'nın bağımsızlığını reddeden Hollandalılarla yapılan son savaş 27 Aralık 1949 tarihine değin sürmüş ve kazanan taraf Endonezya olmuştur. Böylelikle sömürgecilikle tarihi özdeşleştirilen Endonezya uzun bir zaman zarfından sonra ilk kez istiklal ve hürriyetini elde etmiş, devletleşme yolunda önemli ve kritik adımlar atmıştır. 1945 yılından önce Endonezyalıların bir kimlik arayışı içine girdikleri bilinmektedir. 20. yüzyılın başında varlığını iyice hissettiren dinî, fikrî, siyasi ve millî hareketler neticesinde Endonezyalılar *Keindonesiaan* olarak bilinen *Endonezyalılık* kimliğini inşa etme konusunda dil, bayrak ve millî marş gibi birkaç maddede mutabakata varmışlardır. Bu bakımdan 28 Ekim 1928 tarihinde Endonezyalı gençlerin bir araya gelerek düzenledikleri Gençlik Yemini, söz konusu mutabakatın sağlanmasına zemin hazırlaması açısından önemli bir kilometre taşı olarak görülmektedir.³⁰ Ancak 1945 yılında bağımsızlıklarını elde eden Endonezyalılar devletin yönetim şekli ve yönetimde hangi esasların ön planda tutulması gerektiği konusunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Endonezya'nın kurucu ismi Sukarno toplumsal dinamikleri ve farklı kültürleri dikkate alarak *Beş İlke* manasına gelen *Pancasila* ideolojisini/felsefesini önermiştir. Çeşitli komisyonların çalışmaları sonucunda bu ideoloji, Cakarta Tüzüğü (Piagam Jakarta) başlığı altında ilan edilmiştir.

Dinî ve sivil bir grup olarak Muhammediyye Cemiyeti, Pancasila'ya bağlı olan Endonezya'yı *Dâru'l-ahit ve ş-şehâdeh* olarak nitelendirerek Pancasila ideolojisini Endonezya Cumhuriyeti'nin ideal temel taşı olarak nitelendirmektedir.³¹ Endonezya'nın en büyük organizasyonlarından biri olarak görülen Nehdatü'l-Ulemânın, ilk etapta bu dayatmaya karşı

³⁰ Bk. Susanto Zuhdi – Nursam (ed.), *Kamus Sejarah Indonesia* (Jakarta: Kemendikbud, 2017), 2/179-182; Julinar Said – Triana Wulandari, *Ensiklopedi Pahlawan Nasional* (Cakarta: Direktorat Jenderal Kebudayaan, 1995), 26.

³¹ Geniş bilgi için bk. Eyyüp Tuncer, "Endonezya Menşeli Muhammediyye Cemiyetinin Tefsir Çalışması: at-Tanwir", *Sırat* 3/2 (2022), 43–73.

tavri ve yaklaşımı yumuşak ve esnek olmamıştır. Ancak Suharto, Ekim 1983 senesinde Pancasila'yı siyasal partiler dâhil olmak üzere bütün dinî, sivil, içtimai ve eğitim kurumları tarafından kabul edilmesini zorunlu kılmıştır. Hükümetin baskısı neticesinde 1984 yılının başlarına doğru Nehdatü'l-Ulemâ Pancasila felsefesini kabul ettiğini ilan etmiştir.³² Bu ılımlı ve uyumlu gruplar dışında Front Pembela Islam (FPI), Majelis Mujahidin Indonesia (MMI), Hizbü't-Tahrîr (HTI) gibi hilafet ve şeriat sistemini talep eden örgüt ve yapılar Pancasila'yı açık bir şekilde küfür ve din dışı olarak nitelendirmiştir. Buna bağlı olarak Endonezya'nın *dâru'l-küfür* olup olmadığına ilişkin polemiklerin devam etmesine sebep oldukları tarihi kayıtlara geçmiştir. Endonezya'da çeşitli sorun ve tartışmaların ortaya çıkmasına sebep olan Hizbü't-Tahrîr'in Pancasila felsefesine muhalif eylemlerde ve faaliyetlerde bulunduğu ileri sürülerek resmi kanallar tarafından engellenmiştir.³³ Günümüzde "Ketuhanan yang Maha Esa" ilkesinin tevhit akidesini ifade edip etmediği meselesi ile ilgili tartışmalar güncelliğini korumaktadır.³⁴

Endonezya'nın ile devlet başkanı ve kurucu ismi Sukarno'nun (öl. 1970) *Beş İnci* olarak tanımladığı Pancasila ideolojisi diktatör Suharto (öl. 2008) döneminde devlet gücü kullanılarak *Pedoman Penghayatan dan Pengamalahn Pancasila* yönergesi ile topluma dayatılmıştır.³⁵ Çünkü siyasi erk, Pancasila'yı *Endonezyalılık* kimliği ve devletin resmî sloganı olan *Çoklukta Birlik* anlamına gelen *Bhinneka Tunggal Ika* ülküsü ile uyumlu olduğunu düşünerek bunun hayata geçirilmesini ve toplumsal karşılığının bir an önce tezahür etmesini gerekli görmüştür. Ayrıca Eski Düzen'den Yeni Düzen'e geçiş arifesinde farklı kültürleri, dinleri, etnik yapıları ve dilleri bünyesinde bulunduran Endonezya'nın birlik ve beraberliğinin tek yolu olarak *Pancasila* ideolojisinde ve bunun en önemli bir yansıması olan *Endonezyalılık* kimliğinde mevcut/saklı olduğu ileri sürülmüştür.³⁶ Akif Emre'nin isabetli tespiti ile "*Suharto onca despotik yönetim tarzına rağmen, bu kadar farklı coğrafi yapıya dağılmış farklı unsurları Endonezyalılık kimliği altında tutmayı başarmıştır.*"³⁷

1.2.2. Millî Kimliğin İlk Dönem Tez Çalışmalarına Yansıması

Şerif Hidayetullah'ın logosundaki İslamilik (*Keislaman*) ve Endonezyalılık (*Keindonesiaan*) anlayışı ilk dönem tez çalışmalarında açıkça görülmektedir.³⁸ 1998-2006 yılları arasında Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesinde rektörlük yapan ve üniversitenin dönüşümünde etkili bir rol oynayan Azyumardi Azra'nın (öl. 2022) hazırladığı bir raporda 1982-1997 yılları arasında üretilen akademik çalışmalarda söz konusu anlayışın hâkim olduğuna

³² Krş. Jajat Burhanudin, *Ulama Kekuasaan Pergumulan Elite Muslim dalam Sejarah Indonesia* (Jagakarsa: Mizan, 2012), 383-390.

³³ Krş. Burhanudin, *Ulama*, 381-382.

³⁴ Geniş bilgi için bk. Syaiful Arif, "Kontradiksi Pandangan HTI atas Pancasila", *Jurnal Keamanan Nasional* 2/1, 19-33.

³⁵ bk. Zuhdi - Nursam, *Kamus Sejarah Indonesia*, 2/209-2011.

³⁶ Zuhdi - Nursam, *Kamus Sejarah Indonesia*, 2/317-318.

³⁷ Akif Emre, *Küreselliğin Fay Hattı* (İstanbul: Yöneliş, 2001), 372.

³⁸ Mujiburrahman vd., *Integrasi Ilmu*, 133.

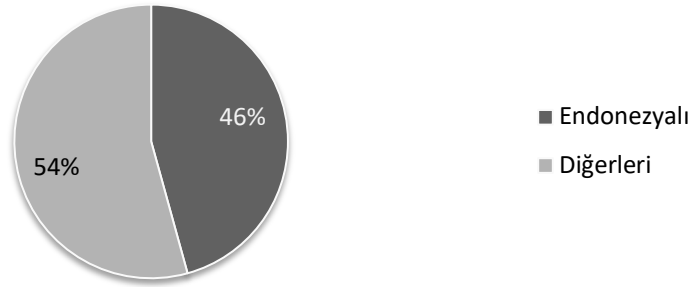
tanıklık etmekteyiz. Azra'nın raporu, farklı bilim dallarında toplam 119 tez çalışmasını içermektedir. Bu rapora göre tez çalışmalarını şahıs, bölge ve kavram olmak üzere üç farklı başlık altında toplamak mümkündür. Bu başlık altında ilk önce genel anlamda tezlerin mahiyeti üzerinde durulacak ardından tefsirle ilgili çalışmalar incelenecektir. Zira tefsir çalışmaları bu bütünün sadece bir parçasını teşkil etmektedir. Raporun verilerine göre şahıslarla ilgili çalışmaların listesini şu şekilde sunmamız mümkündür:

No	Çalışılan Şahıs	Yazar	Konu	Yıl
1.	Nüreddin Rânîrî	Ahmad Daudi	Allah dan Manusia	1982
2.	A. el-Pelimbânî	Chatib Quzwayn	Tasawwuf Abdus-samad	1984
3.	Abdür-raûf Sinkilî	Peunoh Daly	Hukum Nikah, Talak, Rujuk, Hadanah, Nafkah Kerabat	1983
		Salman Harun	Hakekat Tafsir Tarjuman	1988
4.	Sukarno	Ridwan Lubis	Pemikiran Soekarno	1987
5.	Mangkunegara IV	Ardani	Konsep Sembah dan Budi Luhur	1988
6.	İmam Gazzâlî	Zurkani Yahya	Metodologi Pemikiran al-Ghazali	1987
		Yasir Nasution	Konsep Manusia	1988
		Yahya Jaya	Tazkiyah al-Nafs	1989
7.	Tahâ Hüseyin	Partosentoo	Taha Husein	1990
		Syahrin Harahap	Gagasan-gagasan Sekularisasi	1993
8.	Şemdeddîn Sumatrânî	A. Dahlan	Tasawwuf Syamsuddin Sumatrani	1992
9.	İmam Tirmizî	Sutarmadi	Al-Imam at-Tirmizi	1993
10.	İmam Şâfî	S. Abdullah	Konsep al-Qiyas Imam al-Syafii	1994
		Maidir Harun	Suatu Telaah	1989
		Matondang	Imam al-Syafii	1991
11.	İbn Teymiyye	Juhaya Praja	Epistemologi Hukum Islam	1988
		M. Amin	İjtihad Ibnu Taymiyya	1989
		Wahib Mu'thi	Pandangan Ibn Taimiyyah	1992
		Zainun Kamal	Kritik Ibn Taymiyyah	1996
12.	Hamka	Yunan Yusuf	Corak Pemikiran Kalam	1989
		Abdul Khair	Pemikiran Hamka	1996
13.	Muhammed Abduh	Arbiyah Lubis	Pemikiran Muhammadiyah	1989
		Syauqi Nawawi	Rasionalitas Tafsir	1994
14.	Reşid Rizâ	Mappanganro	Pemikiran Rasyid Ridha	1989
		Juhad	Hadis	1996
15.	İmâm Mâlik	Racjmat Safei	Sistematika Penggalan	1992
16.	Yûsuf Makassarî	Nabilah Lubis	Suntingan Naskah Zubdat Al-Asrar	1992
17.	Abdulhalim Majalengka	Jalaluddin	Santi Asromo Kiai Haji Abdul Halim	1990
18.	Şeyh Nevevî Câvî	Ahmad Asnawi	Pemahaman Syaikh Nawawi	1990
19.	Şâtîbî	Hamka Haq	Aspek-aspek Teologis	1990
20.	A. Sîddîk el-Bencârî	M. Nazir	Sisi Kalam	1990
21.	İbn Arabî	K. Azhari Noer	Wahdat al-Wujud	1993
22.	Cüveynî	Tsuroya Kiswati	Pemikiran Kalam al-Juwaini	1993
23.	Râzî	Safir Iskandar Wijaya	Fakhr al-Din al-Razi dan Pemikiran Kalamnya	1994
		Faruq Nasution	Filsafat Manusia	1995
24.	Mahmud Yunus	Amirsyahrudin	Pengertian	1994
25.	Kâdî Abdulcebbar	Sudirman Johan	Politik Keagamaan dalam Islam	1994
26.	Hallâc	Hamdani Anwar	Ittihad Abu Yazid	1994

27.	<i>Hasbî es-Siddîkî</i>	<i>Andi Sarjan</i>	<i>Pembaharuan Pemikiran</i>	1995
28.	<i>Sâlih Dârât</i>	<i>Abdullah Salim</i>	<i>Majmuuat al-Syariat al-Kayfiyat</i>	1995
29.	<i>İbn Miskeveyhi</i>	<i>Suwito</i>	<i>Konsep Pendidikan Akhlak</i>	1995
30.	<i>Merâgî</i>	<i>Hasan Zaini</i>	<i>Corak Pemikiran</i>	1996
31.	<i>Seyyid Kutub</i>	<i>Afif Muhamamad</i>	<i>Studi Analisis</i>	1996
32.	<i>M. Erşed el-Bencârî</i>	<i>Ahmadi Isa</i>	<i>Corak Tasawuf</i>	1996
33.	<i>Kiai Hacı Ahmed Rifât</i>	<i>Alwan Khairi</i>	<i>Corak Tasawuf</i>	1996
34.	<i>Bakillânî</i>	<i>Ilhamuddin</i>	<i>Pemikiran Kalam al-Baqillani</i>	1996
35.	<i>İmâm Ebû Hanîfe</i>	<i>Rahman Ritonga</i>	<i>Hubungan Hadis dengan al-Qur'an</i>	1996

Bu listeden anlaşılacağı üzere tez çalışmalarında Endonezyalı olarak tanımlayabileceğimiz şahıslar ve düşünceleri hakkında akademik ilk çalışmalar yapılmıştır. Buna göre karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Şekil 3: Endonezyalı Olan ve Olmayan Âlimler Üzerinde Yapılan Çalışmaların Oranı

Listede yer alan 35 kişiden 16'sı Endonezyalı iken geriye kalanlar ise Nusantara dışında yaşamış âlim ve düşünürlerdir. Bu çalışmalardan birkaç tanesinin izahını şu şekilde yapmamız mümkündür:

- 1) Ahmad Daudi, *Allah dan Manusia dalam Konsepsi Syeikh Nuruddin Ar-Raniry*, 1982.

Daudi, Açe Sultanlığı'nın en büyük bilginlerinden biri olan Nureddin Rânîrî'nin anlayışına göre "Allah ve insan" konusunu incelemiştir. 17. yüzyılda Hamza Fansûrî (öl. 999/1590), Şemseddîn-i Sumatrânî (öl. 1040/1630), Nureddîn-i Rânîrî (öl. 1068/1658), Abdürraûf Sinkilî (öl. 1105/1693) gibi öncü isimler Açe Sultanlığı tarihinde derin izler bırakmışlardır.³⁹

- 2) Peunoh Daly, *Hukum Nikah, Talak, Rujuk, Hadanah, Nafkah Kerabat dalam Naskah Mir'at al-Thullab Karya Abd. Rauf Singkel*, 1983.

³⁹ Eyyüp Tuncer, "Malay Dünyasının İlk Mutasavvif Şairi Hamza Fansûrî'nin İkan Tunggal Şiiri Bağlamında Vahdet-i Vücûd Anlayışı", *İslam Tetkikleri Dergisi* 11/1 (2021), 271.

17. yüzyılda Hamza Fansûrî (öl. 999/1590), Şemseddîn-i Sumatrânî (öl. 1040/1630), Nureddîn-i Rânîrî (öl. 1068/1658), Abdürraûf Sinkilî (öl. 1105/1693) gibi öncü isimler Açe Sultanlığı'nın dini düşüncesini inşa eden bilginlerdir.⁴⁰ Özellikle Abdürrauf Sinkilî birçok açıdan diğerlerinden ayrılmaktadır. Sinkilî ilk kez bir tefsir metni ortaya koyan bir müellif olmakla birlikte hadis, fıkıh vb. alanlarda ilk önemli eserler telif etmiştir. Bu eserlerinden biri de *Mir'âtu't-tullâb fî tafsîli ma'rifeti'l-ahkâmî's-şer'iyyeti li'l-Meliki'l-Vehhâb*'tir. Bu eser bir kadın hükümdar olan Safiyetüddin'in (salt. 1641-1675) isteği üzerine yazılmıştır.⁴¹ Rânîrî'nin *Sırâtu'l-müstakîm* isimli eserinin bir zeyli olan *Mir'âtu't-tullâb* fıkıh ilminin muamelat bölümü ihtiva eden bir kitaptır.⁴²

3) M. Chatib Quzwany, *Tasawwuf Abdus-samad al-Palimbani*, 1984.

Sumatra Adası'nın Palembang şehrinde doğan Abdüssamed el-Pelimbânî hayatının büyük bir kısmını Arabistan'ın Mekke ve Tâif gibi şehirlerinde geçirmiştir. Semmâniyye tarikatının kurucusu olarak tanınan Muhammed b. Abdülkerîm es-Semmân'a (öl. 1189/1776) intisap etmiştir. Akâid, mantık gibi alanlarda *Zühretü'l-mürîd fî beyânî kelimetü't-tevhîd* adlı Malayca eserini, Ahmed ed-Demenhûrî'nin Mekke'de verdiği derslerde aldığı notlardan derlemiştir. Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn* adlı meşhur eserini *Seyrû's-sâlikîn; Bidâyetü'l-hidâye* adlı eserini *Hidâyetü's-sâlikîn* adıyla Malaycaya tercüme ederek Malayca dini literatürüne önemli eserler kazandırmıştır. 1779 yılında başlayıp 1788'de Tâif şehrinde tamamladığı *Seyrû's-sâlikîn'de İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*'in bazı yerlerini kısaltmış, bazı bölümlerine ilaveler yapmıştır. Abdüssamed'in ayrıca *Urvetü'l-vüskâ ve silsiletü üli'l-ittikâ, er-Râtib ve Nasihatü'l-müslimîn* isimli çeşitli Arapça risaleleri mevcuttur. Müslümanları kâfirlere karşı cihada çağırان önemli nasihatlerden ibaret olan son risâle, anonim Açe şiiri *Hikâyet Prang Sabî*'nin yazılmasında etkili olduğu ifade edilmektedir.⁴³

Burada vurgulamamız gereken bir nokta vardır. Aksi hâlde bu veriler yanıltıcı olabilir. Endonezyalılar için Ehl-i Sünnet'in Eşârî-Şâfiî çizgisi Endonezyalılığın kültürel kodlarından birini oluşturmaktadır. Tasavvufta ise Gazzâlî çizgisi esas kabul edilmiştir. Dolayısıyla İmam Şâfiî ve İmam Gazzâlî hakkında üçer çalışma; Râzî hakkında iki; Bâkılânî hakkında ise bir çalışmanın yapılmış olmasını bu çerçevede anlamak gerekir. Nitekim bazı düşünürlerin *İslam Nusantara (Nusantara İslamı)* olarak ifade ettikleri hakikat bu durum ile örtüşmektedir. Şerif Hidayetullah'ın rektörlüğünü yapan Azyumardi Azra'ya göre *Nusantara İslamı* evrensel bir niteliğe sahip olan İslam'ın Endonezya'daki sosyal, kültürel ve dinî gerçeklerle etkileşi-

⁴⁰ Tuncer, "Malay Dünyasının İlk Mutasavvıf Şairi Hamza Fansûrî", 271.

⁴¹ Saifuddin - Wardani, *Tafsir Nusantara: Analisis Isu-Isu Gender dalam Al-Mishbah Karya M. Quraish Shihab dan Terjuman Al Mustafid Karya 'Abd Al-Ra'uf Singkel* (Yogyakarta: LKiS, 2017), 40; Petrus Voorhoeve, *Bayan Tajalli: Bahan-bahan untuk Mengadakan Penyelidikan lebih Mendalam tentang Abdurrauf Singkel*, çev. Aboe Bakar (Banda Aceh: Pusat Dokumentasi dan Informasi Aceh, 1980), 36-37.

⁴² Voorhoeve, *Bayan Tajalli*, 36.

⁴³ Nihat Azamat, "Abdüssamed al-Pelimbânî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM, 1988), 1/300.

midir. Bu farklı İslamiyet anlayışı ‘bağdaştırma, yerlileştirme ve yerelleştirme’ faaliyetlerinin bir sonucu olarak doğmuştur. Azyumardi Azra bunu ‘Nusantara Ortodoksluğu’ olarak tarif etmiş ve ‘denge, ılımlı, hoşgörülü’ olmak üzere üç önemli karaktere sahip olduğunu belirtmiştir. Bunu da Eşârî kelamı, Şâfiî fikhî ve Gazzâlî tasavvufu ile ilişkilendirmiştir. Ona göre *Nusantara İslamı* son dönemlerde din konusunda yaşanan ihtilaflara çözüm olabilecek bir umut kapısıdır.⁴⁴

Endonezyalı düşünür Afifuddin Muhajir’e göre *Nusantara İslamı* temelde İslam mesajının yerel gerçeklik ve kültür arasındaki diyalektiğin bir neticesidir. Bu yapının Nusantara’da (Takımadalarda) İslam’ı anlama biçimi ve uygulama şekli olarak ifade etmemiz mümkündür.⁴⁵ Bu düşünceyi benimseyenlere göre *Nusantara İslamı*, Ehl-i Sünnet’in özüdür. Temelde Nusantara’da İslam’ın yaygınlaşmasında önemli bir rol oynayan ve “Dokuz Veli” olarak tanınan Walisanga’nın takip ettiği temel ilkelerden meydana gelmektedir.⁴⁶ Bu anlayış, dinin beş zorunlu ilkesinin (*külliyât- hams*) bir yansıması olarak görülmektedir. Kısa tanımla “*Eski olan iyiyi korumak ve en iyi olanı almak*” ifadesiyle gerekçelendirilmektedir.⁴⁷ Bu niteliği ile *Nusantara İslamı*, İslam’ın özünü tahrif eden din dışı bir olgu olarak telakki edilemez. Tam aksine istihsan, mesâlih-i mürsele, örf gibi fikhî kaidelerin kültürel ve yerel düzlemde hayat bulmuş şeklidir.⁴⁸ Endonezya’da radikal İslamî gruplar Nusantara İslamı’nı reddederek “Saf İslam” veya “Selefi İslam” söylemini daha fazla ön plana çıkartmaktadırlar. Onlara göre *Nusantara İslamı*’nı *Cava İslamı* olarak bilinen *Jawanisasi İslam* ile eş değerdir ve *Arap İslamı*’na karşı bir antitezdir.⁴⁹ Nusantara İslamı’nı müdafaa edenlere göre Araplar başta olmak üzere hiçbir millete karşı herhangi bir kin, düşmanlık ve nefret duygusu mevzubahis olmayıp yerel ve kültürel dinî tasavvurun mevcudiyetinin korunması gerekmektedir.⁵⁰

İtidal, denge, hoşgörü olmak üzere üç temel niteliği ihtiva ettiği ileri sürülen Nusantara İslamı’nın *Pancasila* felsefesi ve *Bhineka Tunggal Ika* anlayışı ile uyumlu olduğu ve Endonezyalıların aşırı ve radikal gruplardan ziyade kendi köklerine ve kodlarına uygun olan Nusantara İslamı’nı benimsemeleri istenmektedir.⁵¹ 20. yüzyılda ortaya çıkan Muhammediye gibi reformist dinî hareketlerden bazıları Kur’ân ve Sünnet’e vurgu yapmakta ve herhangi

⁴⁴ Rozi El Umam, *Konsep Islam Nusantara: Kajian Ayat-Ayat Multikultural dalam Tafsir al-Azhar Karya Hamka dan Tafsir al-Misbah Karya M. Quraish Shihab* (Surabaya: Universitas Islam Negei Sunan Ampel, Yüksek Lisans, 2018), 8–9; Eyyüp Tuncer, “Malay Dünyasında Reformist Bir Hareket Olarak Kaum Muda: Endonezya ve Malezya Örneği”, *Tetkik 2* (2022), 343; Eyyüp Tuncer, “Endonezya’da Reddiye Literatürü”, *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı IV*, ed. Murat Serdar vd. (İstanbul: Seçil Ofset, 2022), 391–422.

⁴⁵ Abi Attabi (ed.), *Antologi Islam Nusantara di Mata Kyai, Habib, Santri dan Akamisi* (Yogyakarta: A. Pressindo, 2015), 66.

⁴⁶ Attabi, *Antologi Islam Nusantara*, 24, 69.

⁴⁷ Attabi, *Antologi Islam Nusantara*, 71.

⁴⁸ Attabi, *Antologi Islam Nusantara*, 79; Tuncer, “Malay Dünyasında Reformist Bir Hareket Olarak Kaum Muda”, 343.

⁴⁹ krş. Attabi, *Antologi Islam Nusantara*, 57, 58–59.

⁵⁰ Attabi, *Antologi Islam Nusantara*, 6; Tuncer, “Malay Dünyasında Reformist Bir Hareket Olarak Kaum Muda”, 343–344; Tuncer, “Endonezya’da Reddiye Literatürü”, 391–422.

⁵¹ krş. Attabi, *Antologi Islam Nusantara*, 11–12, 71–75.

bir mezhebe bağlılıklarının olmadığını ifade etmektedirler. Bu süreçte Minangkabau bölgesinde ortaya çıkan Kaum Muda, aslî kaynaklara dönmenin lüzum ve zorunluluğu üzerinde durmuştur. Nitekim “Kur’ân’a Dönüş” mottosu etrafında birleşen bu zümreler Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ başta olmak üzere Vehhâbî hareketinden ve İbn Teymiyye’den ciddi bir şekilde etkilenmişlerdir. İbn Teymiyye hakkında dört; Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ hakkında ise ikişer adet tez çalışmasının yapılmasını bu etki ile izah etmek mümkündür.⁵²

20. yüzyılda Minangkabau, yenilikçi hareketlerin merkezi durumdaydı. Nitekim Solo, Yogyakarta dâhil olmak üzere Medan, Açe gibi şehirlerde ve bölgelerde Kaum Muda olarak bilinen hareketin varlık göstermeye başladığı görülmektedir. Kaum Muda’nın karşısında ise Kaum Tua bulunmaktaydı. Buna bağlı olarak M. Sanusi Latif, *Gerakan Kaum Tua di Minangkabau* isimli bir çalışma ile geleneksel İslam’ı savunan grubu incelemiştir. Andrianus Khatib ise 1992’de *Kaum Padri dan Pembahauan Pemikiran Keagamaan di Minangkabau* isimli çalışması ile Kaum Muda’nın öncüsü olan Kaum Padri hareketini incelemiş ve böylelikle ictihat ve tecdit hareketlerinin köklerine inmiştir. Daud Remantan ise *Gerakan Pembahauan Islam di Aceh* isimli çalışması ile Açe’deki yenilikçi hareketleri incelemiştir.

Sonraki süreçte Mısırlı Merâgî, Seyyid Kutub ile Endonezyalı reformistler olarak bilinen Hasbî es-Siddîkî, Mahmud Yunus, Hamka vb. düşünürler üzerinde birçok çalışma yapılmış; yapılmaya devam etmektedir. Rapora göre bölgeler üzerinde yapılan çalışmalar şu şekildedir:

No	Bölge	Yazar	Tezin Adı	Yıl
1.	Padang Panjang	Aminuddin Rasyad	Perguruan Diniyyah Putri Panjang 1923-1978	1982
2.	Minangkabau	Syarifuddin	Pelaksanaan Hukum Kewarisan	1982
		M. Sanusi Latif	Gerakan Kaum Tua di Minangkabau	1988
		Adrianus Khatib	Kaum Padri dan Pembaharuan	1992
3.	Cakarta	Zaghlul Yusuf	Pendidikan Agama Islam	1985
4.	Doğu Sumatra	Chalidjah Hasan	al-Jamiatul Washliyah	1986
5.	Tanjung Pura	Abdulla Syah	Integrasi antara Hukum Islam	1986
6.	Açe	Daud Remantan	Gerakan Pembaharuan Islam di Aceh	1986
7.	Bima Sultanlığı	A. Abdullah	Badan Hukum Syara	1987
8.	Siak Sri Indrapura Sultanlığı	Amir Luthfi	Hukum dan Perubahan	1990
9.	Jambi	Usman Abu Bakar	Pendidikan Islam di Jambi	1993
10.	Endülüis	Mukhtar Aziz	Islam di Andalusia	1990
11.	Güney ve Orta Kalimantan	Abdul Muthalib	Pemahaman Teologi Asyariyah	1994
12.	Buton Sultanlığı	Abd Rahim Yunus	Posisi Tasawuf	1994
13.	Dolo ve Toraja	Abd Muis Kabry	Pelaksanaan Toleransi Beragama	
14.	Palembang	Husni Rahiem	Otorites dan Administrasi Islam	1994

⁵² Geniş bilgi için bk. Tuncer, “Malay Dünyasında Reformist Bir Hareket Olarak Kaum Muda”, 337–379.

Endülüs dışında geriye kalan bütün şehir, bölge vb. yerler bugün Endonezya'nın sınırları içerisinde kalmaktadır. Minangkabau üzerinde daha fazla çalışma yapılmasının nedeni ise kuşkusuz ki 20. yüzyılın başlarında içtihat ve tecdit hareketlerinin merkezi konumunda olmasıyla açıklanabilir. Birinci ıslahat hareketi olarak bilinen Kaum Padri Minangkabau'da ortaya çıktığı gibi ikinci ıslahat hareketi olan Kaum Muda da burada zuhur etmiş ve zamanla Endonezya'nın farklı şehir ve bölgelerine yayılmıştır. Bu yönü ile Minangkabau Endonezya eğitim tarihi açısından da önemli bir bölge olma niteliğine sahiptir.⁵³ Bu süreçte akademisyenler Endonezya'nın kimliğini inşa etme gerçeğini dikkate alarak kendi kültür dünyalarına hitap eden bölgeler üzerinde araştırma yapmayı yeğlemişlerdir.

1) Aminuddin Rasyad, *Perguruan Diniyyah Putri Padang Panjang 1923-1978*, 1982.

Rahmah Al Yunusiah (öl. 1969) tarafından 1 Kasım 1923 tarihinde Padang Panjang şehrinde kurulan Perguruan Diniyyah Putri Okulu, Endonezya eğitim tarihi açısından önemli bir yer işgal etmektedir. Bu okulda kadınlar din eğitiminin yanında spor, sağlık ve sanat vb. birçok alanda çeşitli dersler görmekteydiler.⁵⁴

2) Amir Syarifuddin, *Pelaksanaan Hukum Kewarisan Islam dalam Lingkunkan Adat Minangkabau*, 1982.

Endonezya'nın dinî tarihinde Sumatra Adası önemli bir konuma sahiptir. Müslümanlar Sumatra Adası'nda Açe Sultanlığı gibi önemli gücü tesis etmeyi başarmışlardı. 20. yüzyılda yaşanan dinî gelişmelerin merkezinde aynı adada bulunan Minangkabau bölgesi gelmektedir. Ortadoğu'daki içtihat ve tecdit hareketlerinden etkilenen Minangkabaulu bilginler tarihe Kaum Muda olarak geçen bir hareketi başlatmışlardır. Bu hareket, dinî anlayışı yeniden şekillendirerek tefsir çalışmalarının mahiyeti üzerinde ciddi bir etki bırakacaktır. "Asıl İslam" ile "kültürel İslam" olarak nitelendirilen ayırım neticesinde bölgede yaşanan polemik ve gerilim bütün Endonezya sathına yayılmıştır.⁵⁵ Benzeri bir çalışmayı ise Abdullah Syah, *Integrasi antaa Hukum Islam dan Hukum Adat dalam Kewarisan Suku Melayu di Kecamatan Tanjung Pura* isimli çalışması ile Tanjung Pura bölgesi hakkında yapmıştır.

3) Chalid Hasan, *Al-Jamiatul Washliyah di Sumatera Timur 1930-1942*, 1986.

el-Cem'iyetu'-vasliyye (الجمعية الوصلية) 30 Kasım 1930 tarihinde Sumatra'nın Medan şehrinde kurulmuş İslamî bir organizasyondur. Minangkabau'da başlayan Kaum Muda hareketi zamanla Doğu Sumatra'ya yayılmış ve oradaki genç reformistler söz konusu organizasyon vasıtasıyla kendi görüş görüşlerini yaymaya çalışmışlardır. el-Cem'iyetu'-vasliyye, 5 Ağustos 1941 tarihinde Majelis Islam A'la Indonesia'ya iştirak etmiştir. Kuruluşundan bu yana kurumsal hedeflerine ulaşmak için birçok eğitim kurumu açmıştır. Medan, Binjai, Tebing Tinggi, Sibolga, Tanjung Balai, Pematang Siantar, Langkat, Karo, Deli Serdang, Asahan,

⁵³ Eyyüp Tuncer, *Endonezya'da Tefsir Çalışmaları*, 482-487.

⁵⁴ bk. Zuhdi - Nursam, *Kamus Sejarah Indonesia*, 1/232-234.

⁵⁵ bk. Apria Putra - Chairullah Ahmad, *Bibliografi Karya Ulama Minangkabau Awal Abad XX Dinamika Intelektual Kaum Tua dan Kaum Muda* (Padang: Indonesia Heritage Centre, 2011), 1-19; Tuncer, *Endonezya'da Tefsir Çalışmaları*, 482-487.

Labuhanbatu, Simalungun, Tapanuli Selatan, Tapanuli Tengah, Nias gibi şehir ve bölgelerde aktif hizmet faaliyetlerine devam etmiştir.⁵⁶ Ahmad Tafsir sunduğu *Konsep Pendidikan Formal dalam Muhammadiyah* isimli tezi ile yenilikçi hareketlerin önderi ve öncüsü konumundaki Muhammediyye Cemiyetinin eğitim yönünü incelemiştir (1987). Usman Abu Bakar *Pendidikan Islam di Jambi* başlıklı tezi ile Jambi'de eğitim tarihini incelemiştir (1993).

Tefsir alanında yazılan tezler içerisinde Salman Harun'un *Hakekat Tafsir Tarjuman al-Mustafid Karya Syekh Abdurrauf Singkel* isimli eseri Endonezya'nın kültürel alandaki kimliğini güçlendirmek için atılan önemli adımlardan biri olarak görülebilir. Zira Sinkilî, *Tercümânü'l-müstefid* isimli eseri ile sadece Endonezya değil; Malay dünyasının ilk müfessiridir. Bu yönü ile *Tercümânü'l-müstefid* 1675 yılında yazıldığı tahmin edilen ve yerel dilde yazılan ilk tam tefsir metnidir. Bununla birlikte *Tercümânü'l-müstefid*'in mahiyeti ve orijinalliği hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür. Harun Salman bu çalışması ile *Tefsîru'l-Celâleyn* ile *Tercümânü'l-müstefid* arasındaki etkileşimi açıkça gözler önüne sererek söz konusu eserin doğru bir şekilde anlaşılmasına ve değerlendirilmesine imkân tanımıştır.⁵⁷

Yunan Yusuf, *Corak Pemikiran Kalam Tafsir al-Azhar* isimli çalışması ile Endonezce tefsir literatürünün en önemli ve meşhur eserlerinden biri olan *Tefsîr al-Ezher*'i (تفسير الأزر) teolojik açıdan incelemiştir. Hamka'nın içtimâî tefsir alanında telif ettiği bu devasa eseri, Muhammed Kureyş Şihâb'ın *Tefsîru'l-Misbâh*'ı (تفسير المصباح) ile birlikte Endonezya tefsir tarihinde yazılan en etkili ve popüler eserler arasında gösterilmektedir.⁵⁸ Ahmad Asnawi benzeri bir kelâmî araştırmayı Şeyh Muhammed Ömer Nevevî Câvî üzerinde yapmıştır. Müellifin *Pemahaman Syaikh Nawawi tentang Ayat Qadar dan Jabar dalam Kitab Tafsirnya Marah Labid* adlı eseri temelde Nevevî'nin kader ve cebr ile alakalı görüşlerini meşhur *Merâhu Lebîd* tefsiri çerçevesinde konu edinmektedir. Hasan Zaini ise *Tefsîru'l-Merâgî*'yi kelim ilmi açısından incelemiştir. Kelam-tefsir ilişkisi bağlamında yazılan dört tez çalışmadan üçü Endonezyalı bilginler hakkında iken sadece bir tanesi Nusantaralı değildir.

Muhammed Kureyş Şihâb'ın Mısır dönüşünde 1984 yılında Cakarta Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesinde öğretim üyesi olarak çalışmaya başlaması ve ardından 1992-1998 yılları arasında rektör olarak atanması üzerine üniversitedeki tefsir çalışmalarının tematik bir modele doğru evrildiği görülmektedir. Kureyş Şihâb'ın Cawidu'nun *Konsep Kufur dalam al-Qur'an* isimli tez çalışmasını yapmasında etkili bir rol oynadığı bilinmektedir. Bundan sonraki süreçte Sirajuddin Zar Kur'an'a göre aşk/muhabbet; Zuhri, faiz; Aflatun Mukhtar, din; Rusli Khalid ise velâyet kavramını ele almıştır. Böylelikle akademik tefsir çalışma-

⁵⁶ Geniş bilgi için bk. Dja'far Siddik, "Gerakan Pendidikan Al-Washliyah di Sumatera Utara", *Ulumuna* 18/1 (2014), 59-80.

⁵⁷ Eyyüp Tuncer, "Malay Dünyasında Dil Açısından Tefsir Çalışmalarının Mahiyeti", *Srat* 3/1 (2022), 36-38; Tuncer, *Endonezya'da Tefsir Çalışmaları*, 73-90; Eyyüp Tuncer, "Malay Dünyasında İlk Tam Tefsir Çalışması: Beled Süresi Bağlamında "Tercümânü'l-Müstefid Üzerine Bir İnceleme", *Mütefekkir* 9/18 (2022), 313-330.

⁵⁸ Tuncer, *Endonezya'da Tefsir Çalışmaları*, 202-217, 260-265; Eyyüp Tuncer, "Endonezyalı Düşünür Hamka'ya Göre Tasavvuf ve Ahlâk İlişkisi", *Ahlâkin İnşasında Nebevî Yöntem*, ed. Hasan Keskin vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 101-117.

larında ilk kez somut bir şekilde tematik model kullanılarak çeşitli tezler ortaya telif edilmiştir. 2000’li yıllarda ise tematik tez çalışmaları günümüze kadar etkin bir şekilde devam edecek ve birçok kavram bu modelle incelenecektir.⁵⁹

1.2.3. Muhtevalarına Göre Tezlerin İstatistiği

Cakarta Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesi bünyesinde tefsir alanında yazılan çalışmaları birkaç başlık altında tasnif etmemiz mümkündür:

- 1) Şahıs, Eser
- 2) Konu/Kavram
- 3) Tarih, Dil ve Kıraat

1.2.3.1. Şahıs ve Eser

Şerif Hidayetullah Üniversitesinde tefsir alanında yazılan tez çalışmalarında şahıs ve eserler hakkında önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu başlık altında şahıs ve eserlerle ilgili gerekli bilgiler liste hâlinde takdim edilecek ve ardından söz konusu çalışmaların tasnif ve analizine geçilecektir. Yukarıda yazar ve tez çalışmaları ile ilgili bilgiler tam bir şekilde verildiğinden dolayı uzun olan yazar ve eser isimleri bu listede kısaltılarak verilecektir.

No	Şahıs-Eser	Yazar	Tezin Adı	Yıl
1.	<i>Sinkilîf</i>	<i>Salman Harun</i>	<i>Hakekat Tafsir</i>	1988
2.	<i>Hamka</i>	<i>Yunan Yusuf</i>	<i>Corak Pemikiran Kalam</i>	1989
		<i>Amin</i>	<i>Kualitas Asbab</i>	2007
		<i>Akhmad Rizki</i>	<i>Dimensi Politik</i>	2016
3.	<i>Nevevî Câvî</i>	<i>Ahmad Asnawi</i>	<i>Pemahaman Syaikh Nawawi</i>	1990
		<i>Mamat Salamet</i>	<i>Hermeneutika al-Qur’an</i>	2003
		<i>Budiansyah</i>	<i>ed-Dirâtu’n-nahviyye</i>	2007
4.	<i>Muhammed Abduh</i>	<i>Rifat Syaui</i>	<i>Rasionalitas Tafsir</i>	1994
		<i>Saifullah</i>	<i>Pluralisme Agama</i>	2009
		<i>Syukriadi</i>	<i>Pemikiran Dakwah</i>	2009
5.	<i>Merâgî</i>	<i>Hasan Zaini</i>	<i>Corak Pemikiran Kalam</i>	1996
		<i>Wajidi Sayadi</i>	<i>Telaah Kritis</i>	2006
6.	<i>Reşîd Rızâ</i>	<i>Zuhad Masduki</i>	<i>Hadis</i>	1996
		<i>Nurung</i>	<i>Maqasid Al-Qur’an</i>	2008
7.	<i>Şevkânî</i>	<i>Ahmad Fahmy</i>	<i>Pemikiran Politik</i>	1997
		<i>Maryono</i>	<i>Hermeneutika</i>	2021
8.	<i>Zemahşerî</i>	<i>Thib Raya</i>	<i>Kaidah-kaidah al-Bayan</i>	1998
		<i>Moh Matsna</i>	<i>Orientasi Semantik</i>	1999
		<i>Hafni</i>	<i>Metode Nahu</i>	2008
9.	<i>İbn Teymiyye</i>	<i>Arifin</i>	<i>Hadis-hadis</i>	1998
		<i>Putra</i>	<i>Otoritas Tafsir</i>	2016
		<i>Danial</i>	<i>Dimensi Radikalisme</i>	2021
10.	<i>Yusuf Ali</i>	<i>Za Syadli</i>	<i>Diksi Kosa Kata</i>	2002

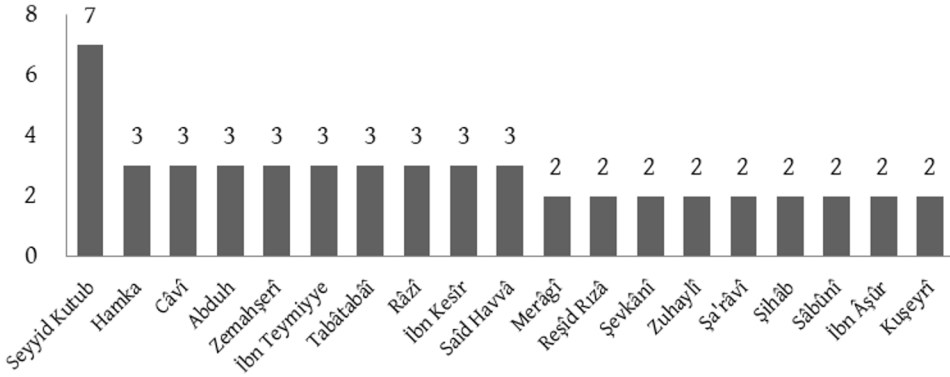
⁵⁹ Geniş bilgi için bk. Tuncer, *Endonezya’da Tefsir Çalışmaları*, 415–456.

11.	Âlâsî	Baharuddin	Corak Tafsir Ruh al-Ma'ani	2002
12.	Fazlurrahman	Ahmad Syukri	Metodologi Tafsir	2003
13.	Tabâtabâî	Rosihon Anwar	Tafsir Esoterik	2004
		Assegaf	Konsep Tawhid	2012
		Izzan	Inklusifisme Tafsir	2013
14.	Bişrî Mustafa	Ramli	Penafsiran Ayat-ayat Jender	2005
15.	Seyyid Kutub	Sidqi	Jihad menurut Sayyid Qutb	2006
		Bukhori	Etika Pemerintahan	2010
		Bunyamin	Dinamika Tafsir Ijtima'i	2011
		Bashri	Konsep Relasi Gender	2017
		Nurhuda	Transformasi Ideologi	2017
		Syukron	Penafsiran Politik	2017
		Arief	Pemikiran Moderat	2020
16.	Din Bakanlığı	Syuaib	Realitas Al-Dakhil	2007
17.	İbn Arabî	Cecep Alba	Metode Penafsiran	2007
18.	Kummî	Abu Bakar	Visi Politik Syi'Ah	2007
19.	Râzî	Aswadi	Konsep Syifa	2007
		Dimiyati	Klarifikasi Ayat-ayat	2008
		Mufakhir	Tafsir 'Ilmi	2014
20.	Bintü's-Şâtî	Hamdani	Metologi Tafsir Asy-Syati	2008
21.	Kurtubî	Imroni	Corak Tafsir	2008
22.	İbn Atiyye	Abdullah Karim	Aspek Al-Dirayah	2008
23.	Zuhaylî	Syafuruddin	Penafsiran ayat ahkam	2008
		Abdul Majid	Metodologi Penafsiran	2009
24.	Şa'râvî	Badruzaman	Tafsir Al-Sya'rawi	2009
		Malkan	Dimensi Ilmiah	2016
25.	MUI ⁶⁰	Mursalim	Tafsir Bahasa Bugis	2009
26.	M. Bâkir es-Sadr	Ummi Kaltsum	Metode Tafsir Maudhui	2009
27.	İbn Kesîr	Abbas	Otoritas Riwayat	2009
		Aruf	Eksistensi Adam	2010
		Wahyu	Jihad (Perang)	2014
28.	Ebû Hayyân	Widayati	Qira'at Syadzdzah	2009
29.	Ahmed Senûsî	Darmawan	Ortodoksi Tafsir	2009
30.	Mahmûd Şeltût	Jufri	Rasionalitas Penafsiran	2010
31.	Saîd Havvâ	Kusnadi	Al-Wahdah Al-Qu'aniyyah	2010
		Septiawadi	Penafsiran Sufistik	2010
		Mujahid	Penafsiran Said Hawwa	2018
32.	Nâsir el-Kifârî	Zeid	Kredibilitas	2011
33.	Kureyş Şihâb	Ahmad Said	Diskursus Munasabah	2011
		Abd Muid	Ayat-Ayat Kelautan	2017
34.	Muhammed Şahrûr	Hamdani	Metode Hermeneutika	2012
35.	Dâvûd İsmail	Ibrahim	Tafsir Al-Qur'an	2012
36.	Kuşeyri	Habibi	Emosi Sufistik	2015
37.		Norhidayat	Citra Perempuan	2017
38.	Sâbûnî	Khoiruddin	Kondisi Historis	2013
		Jauhar	Signifikansi Kisah Musa	2021

39.	<i>Kardâvi</i>	<i>Sholeh</i>	<i>Maqasid Al-Qur'an</i>	2014
40.	<i>Bekrî Şehîd</i>	<i>Nurul Huda</i>	<i>Penafsiran Politik</i>	2014
41.	<i>İbn Âşûr</i>	<i>Herlambang</i>	<i>Politik Identitas</i>	2017
		<i>Muhamad</i>	<i>Kota</i>	2021
42.	<i>Rahmet Lebîb</i>	<i>Hidayat</i>	<i>Al-Qur'an dan Ideologi</i>	2020
43.	<i>Mekârim Şîrâzî</i>	<i>Firmansyah</i>	<i>Al-Maa'du fil Amsali</i>	2020
44.	<i>Ebû Zehre</i>	<i>M. Ismail</i>	<i>Asaaliib al-Ma'anîi</i>	2020
45.	<i>Sâlih Dârât</i>	<i>Rifai</i>	<i>Dimensi Esoterik</i>	2021
46.	<i>Refik Yûnus</i>	<i>Baharuddin</i>	<i>Dimensi Kapitalisme</i>	2021

Listede açıkça görüldüğü gibi toplam 46 farklı şahıs üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda öne çıkan isimleri daha yakından görebilmek için şöyle bir tablo çizmemiz mümkündür:⁶¹

Şekil 4: Üzerinde En Fazla Çalışma Yapılan Âlim ve Düşünürler

Seyyid Kutub üzerinde yapılan çalışmalar dikkat çekicidir. Aslında sadece Endonezya değil; birçok ülkede Seyyid Kutub hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ülkemizde Seyyid Kutub hakkındaki yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları Ulusal Tez Merkezi'nde 23 adet olarak görülmektedir. Bunlardan yirmisi yüksek lisans iken üçü doktora tezlerinden oluşmaktadır. Zira Seyyid Kutub selefilikğin önemli mümessillerinden görüldüğü gibi aynı zamanda aksiyon ve dava tefsir ekolünün kurucusu olarak nitelendirilmektedir.⁶² Bu yönüyle Seyyid Kutub sadece üzerinde yapılan tez çalışmaları ile değil; Endonezya'da yazılan tefsir eserlerinin muhtevasını belirlemede de önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir. En açık ifade ile Endonezya'nın önde gelen iki büyük müfessiri olan Hamka ve Kureyş Şihâb'ı derinden etkilediği bilinmektedir.

⁶¹ Tabloda en az üzerinde 2 çalışma yapılan müelliflere yer verilmiştir. Bunların dışındaki müellifler üzerinde ise sadece birer çalışma yapılmıştır. İki şahıs veya eserle ilgili yapılan mukayeseli çalışmalar ayrıca incelenecektir.

⁶² Saîd Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (Konya: Kitap Dünyası, 2011), 146-157.

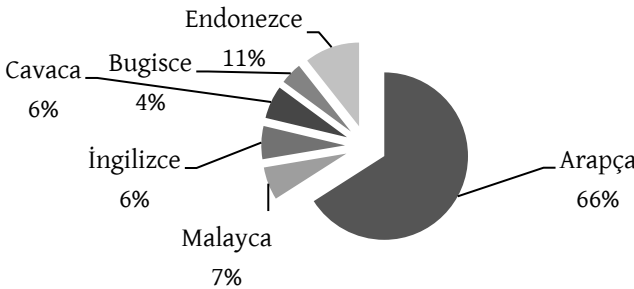
İlk dönem tez çalışmalarında Sinkilî, Hamka, Muhammed Nevevî Câvî gibi isimlerin araştırılmış olması iddia ettiğimiz gibi Endonezyalılık anlayışı ile örtüşmektedir. 20. yüzyılda ortaya çıkan reformist hareketlerin başta Abduh ve Reşîd Rızâ olmak üzere Merâğî vb. Mısırlı düşünürlerden büyük oranda etkilendikleri bilinmektedir. Dolayısıyla bu üç isim üzerinde çeşitli çalışmaların yapılmış olmasını doğal bir süreç olarak görmek gerekir. Son dönemlerde ise özellikle akademik tefsir çalışmalarında en fazla referans gösterilen bilgilerin başında Merâğî gelmektedir. Endonezya tefsir tarihinde en hacimli ilk tefsir çalışmasını yazmayı başarabilen Hasbî es-Sıddîkî'nin *Tefsîru'n-nûr* isimli eserinin *Tefsîru'l-Merâğî*'nin bir kopyası olduğu iddiası dikkate alındığında Merâğî'nin Endonezyalı araştırmacıları ne derece etkilediği daha açık bir şekilde anlaşılacaktır.⁶³ Bunların dışındaki eserler, Endonezya'da reformistlerin başlattığı "öze dönüş" sloganıyla varlığını somut bir şekilde hissettiren "içtimâî tefsir ekol"ünün prensiplerine daha yakın görülmektedir.⁶⁴

Zemahşerî gibi isimler dil açısından incelenirken Ebû Hayyân gibi müfessirler ise kıraat-anlam ilişkisi çerçevesinde araştırılmıştır. Vehbe Zuhaylî ise fıkıhçı kimliği ile daha fazla ön plana çıkmaktadır. Nitekim üzerinde yapılan her iki çalışma da fıkıh ve ahkâmıla alakalıdır. Profil olarak 45 bilgenden 12'si Endonezyalı iken 33'ü ise Nusantara dışındadır. Yüzdeler olarak bu sayı %27 ile %73 oranına tekabül etmektedir.

Listede yer alan Sinkilî, Hamka, Muhammed Nevevî Câvî, Bişrî Mustafa, Ahmed Senûsî, Kureyş Şihâb, Dâvûd İsmail, Bekrî Şehîd, Rahmet Lebîb, Sâlih Dârât gibi isimler Endonezyalıdır. Bunun dışında Endonezya Din Bakanlığı'nın tefsir çalışmaları üzerinde iki tez yazılmıştır.

Tezlere konu olan kaynaklar Arapça, Malayca, Endonezce, Cavaca, İngilizce, Bugisce vb. dillerde yazılmıştır. Kaynakların kullanım yüzdeliğine baktığımızda Arapçanın açık farkla önde olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte Endonezyalılar Endonezya'da baskın bir şekilde konuşulan Endonezce ve Cavaca tefsir kaynaklarını da araştırmayı ihmal etmemişlerdir. Bu olguyu şu şekilde bir tablo ile göstermemiz yararlı olacaktır:

Şekil 5: Çalışmaya Konu Edinilen Kaynakların Yüzdeler Oranları

⁶³ Tuncer, *Endonezya'da Tefsir Çalışmaları*, 505-506.

⁶⁴ Tuncer, "Malay Dünyasında Reformist Bir Hareket Olarak Kaum Muda", 337-379.

İslam tarihinde birçok tefsir çalışması Arapça olarak telif edilmiştir. Ayrıca uzun yıllar boyunca klasik medreselerde okutulan birçok kitabın dili Arapçaydı. Çağdaş dönemde Arapça dışında yerel birçok dile tefsir ve tercüme çalışmaları yapılmasına rağmen Arapça kaynakların baskın bir şekilde önde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tez çalışmalarında %66'lık oranla Arapça ilk sırada yer alırken %15'lik bir oranla Endonezce ikinci sırada bulunmaktadır. Malayca olarak gösterdiğimiz eserler ise Sinkilî, er-Resûlî ve Hacı Abdülkerîm'in Gençlik Yemini'nden önce yazdıkları tefsir kitaplarıdır. Endonezce köken açısından Malaycadan türediği gerçeği dikkate alındığında bunları Endonezce kaynaklara eklememiz mümkündür. Bu durumda Endonezce kaynakların %17'lik bir orana ulaştığı görülmektedir.

Bunun dışında farklı isimler, eserler, mezhepler ve bölgeler üzerinde mukayeseli çalışmalar yapılmıştır. Bu konudaki listeyi şu şekilde takdim edebiliriz:

	Şahıs-Eser	Yazar	Tez Adı	Yıl
1.	<i>el-Menâr</i>	A. Khozin	<i>Perbandingan Tafsir</i>	1993
	<i>el-Keşşâf</i>			
2.	<i>Seyyid Kutub</i>	Achmad Sujai	<i>Konsep Khilafah</i>	2000
	<i>Hamka</i>			
3.	<i>Muhammed Abduh</i>	Sonafit	<i>Penafsiran ayat-ayat Ahkam</i>	2002
	<i>Reşîd Rızâ</i>			
4.	<i>el-Menâr</i>	Adib	<i>Wacana Pluralisme Agama</i>	2008
	<i>fi Zilâli'l-Kur'ân</i>			
5.	<i>Mısır</i>	<i>Hamka</i>	<i>Tafsir Jender</i>	2008
	<i>Endonezya</i>			
6.	<i>Sünnî</i>	Muhaimin Zen	<i>Tahrif Al-Qur'an</i>	2008
	<i>Şii</i>			
7.	<i>Amina Wadud</i>	Irsyadunnas	<i>Hermeneutika Feminisme</i>	2013
	<i>Asghar Ali Engineer</i>			
8.	<i>el-Mîzân</i>	Musolli	<i>Hegemoni Ideologi</i>	2014
	<i>et-Tahrîr ve't-tenvîr</i>			
9.	<i>Sülemî</i>	Abrar	<i>Epistemologi Tafsir Sufi</i>	2015
	<i>Kuşeyrî</i>			
10.	<i>Tabâtabâî</i>	Izza Rohman	<i>Tafsîr Al-Qur'ân bi Al-Qur'an</i>	2016
	<i>Şinkîtî</i>			
11.	<i>Sâbûnî</i>	Rohmah	<i>Penerapan Asbab Al-Nuzul</i>	2018
	<i>Kureyş Şihâb</i>			
12.	<i>el-Kavlu'l-beyân</i>	Halimatussa'diyah	<i>Karakteristik Tafsir di Indonesia</i>	2020
	<i>el-Burhân</i>			
13.	<i>Zemahşerî</i>	Fuad Nawawi	<i>Konstruksi Pengetahuan Pengkritik</i>	2020
	<i>Ebû Hayyân</i>			

On bir tez çalışmasında iki farklı şahıs veya iki farklı eser üzerinde karşılaştırılmalı yöntemle inceleme yapılmıştır. Bu konudaki mukayeselerin ne derece bir anlam ifade ettiği üzerinde durulmasında yarar vardır.

Listede yer alan *el-Menâr* ve *el-Keşşâf* tefsirleri teolojik açıdan tetkik edilmiştir. Nitekim *el-Keşşâf* 'i'tizâlî; *el-Menâr* ise içtimâî tefsir ekolüne nispet edilmektedir. Her ikisinin ortak noktası akılcılık olgusunu daha fazla önemsemeleridir. Söz konusu iki eseri, kelâmî açıdan araştırmak isabetli bir yaklaşım olmuştur. Gaybî bir mesele olan akide konusunun akilla olan münasebeti irdelenmiştir. Fuad Nawawi ise Zemahşerî ile Ebû Hayyân'ın yedi kıraate ilişkin görüşlerini karşılaştırmalı bir yöntemle analiz etmektedir.⁶⁵

Yazarın bakış açısına göre Zemahşerî yedi kıraati tenkit etmekte iken Ebû Hayyân ise savunma pozisyonunda yer almaktadır. Zira Ebû Hayyân'ın da içinde bulunduğu birçok âlime göre yedi kıraat tevkîfîdir. Zemahşerî ise yedi kıraatin içtihadî bir mesele olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte 'i'tizâl ideolojiyle örtüşen durumlarda kıraatleri referans olarak göstermekten çekinmemektedir. Gadamer ve Habermas'ın yorumbilim ve toplumbilim görüşlerine göre meseleyi değerlendiren yazara göre Zemahşerî 'i'tizâl ideolojisiyle birlikte temelde Basra dil okuluna meyletmektedir. Ebû Hayyân ise Araplardan gelen her türlü bilgiye değer atfeden Kufe okuluna eğilimlidir. Son tahlilde gerek müelliflerin yakın durdukları eşârî-'i'tizâlî akide gerekse bağlı oldukları Basra-Kufe düşünce okulları kıraat konusundaki tercihlerini belirlemede önemli bir rol oynamıştır.⁶⁶

Mısırlı Seyyid Kutub ve Endonezyalı Hamka'nın hilafet bağlamındaki görüşlerinin mukayese edilmiş olması tesadüfî değildir. Zira Hamka edebiyatçı, davetçi, aksiyoner gibi özellikleriyle Seyyid Kutub'a çok benzemektedir. Ayrıca *Tefsîru'l-Ezher*'i hapisanede iken yazmış olması benzerlik arz eden başka bir durumdur. Selef akidesine bağlılıkları, her iki yazarın önemli ortak yönlerinden birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Hamka açıkça kendisini selefî olarak tanımlamakta ve Endonezya'nın İslamî yönetimle idare edilmesi gerektiğini sarahaten dile getiren şahıslardan biridir. Bu meselenin hilafetle yakın bir ilişkisi olmasından dolayı araştırmacı Achmad Sujai her iki düşünürün hilafetle alakalı görüşlerini mukayese etmiştir.⁶⁷

Ahkâm âyetlerinin Muhammed Abduh ve Muhammed Reşîd Rızâ arasında nasıl ve ne şekilde yorumlandığına dair Sonafit'in kaleme aldığı eser özellikle hoca-talebe arasında zamanla hükümlerin istinbatında ne gibi değişikliklerin ve benzerliklerinin bulunduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Her iki düşünür özellikle 20. yüzyılın başlarından günümüze kadar Endonezya tefsir literatürü üzerinde ciddi bir etki bırakmışlardır. Adib'in *el-Menâr* ve *Zilâli'l-Kur'ân* üzerinde yaptığı mukayese ise çoğulculuk konusu etrafında şekillenmektedir. Endonezya'da çoğulculuk meselesi daha çok *pluralisme* kavramı ile ifade edilmektedir.⁶⁸

⁶⁵ bk. Fuad Nawawi, *Konstruksi Pengetahuan Pengkritik dan Pembela Qira'at Sab'ah: analisis perbandingan Pemikiran Zamakhshari dan Abu Hayyan Tentang Ragam Qira'at Al-Qur'an* (Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah: Cakarta, Doktora, 2020), 255–256.

⁶⁶ bk. Nawawi, *Konstruksi*, 255–256.

⁶⁷ Geniş bilgi için bk. Tuncer, *Endonezya'da Tefsir Çalışmaları*, 209.

⁶⁸ Tuncer, "Endonezya'da Reddiye Literatürü", 418.

Endonezya’da son dönemlerde feminizm konusu birçok tefsir araştırmacı tarafından inceleme tabi tutulmuştur. Bu çalışmalardan bazıları Kur’ân ekseninde dönerken bazıları ise çağdaş düşünürlerin Kur’ân yorumları ile alakalıdır. Araştırmacı Irsyadunnas, Hintli reformist Asghar Ali Engineer ile Amerikalı feminist yazar Amina Wadud’un görüşlerini karşılaştırmaktadır.⁶⁹ Nitekim Endonezce tefsir literatüründe cinsiyet ve feminizm konusunda 2023’e kadar en ciddi çalışmayı Nasaruddin Umar ortaya koymuştur. Umar, *Argumen Kesetaraan Jender Perspektif al-Qur’an (Kur’ân Perspektifinde Cinsiyet Eşitliği Söylemi)* isimli eserini altı yılda yirmi yedi farklı ülkeyi gezerek tamamlamıştır. Azyumardi Azra’ya göre bu kitap, çağdaş İslamî söylemde toplumsal cinsiyet perspektiflerinin yeniden inşası ve yeniden formüle edilmesine yönelik önemli katkılar içerebilecek türdendir.⁷⁰

Nasaruddin Umar’ın Irsyadunnas’ın danışmanı olduğu bilinmektedir. Bu da danışman-öğrenci etkileşimini somut bir şekilde gösteren önemli örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hanifah adında bir öğrenci 2006 yılında *Paradigma Tafsir Feminis: Studi Komparasi Pemikiran Amina Wadud Muhsin dan Asghar Ali Engineer* şeklinde benzeri bir başlık ile Yogyakarta Sunan Kalijaga Devlet İslam Üniversitesinde bir lisans tezini hazırlamıştır.⁷¹ Aynı üniversite bünyesinde Ahmad Baidowi *Tafsir Feminis: Studi Pemikiran Amina Wadud dan Nasr Hamid Abu Zayd (2009)* başlıklı doktora tezinde Amina Wadud ile Mısırlı düşünür Hamîd Ebû Zeyd’in feminizm ile ilgili görüşlerini mukayese etmiştir. Ondan önce ise Abdul Mustaqim, *Epistemologi Tafsir Kontemporer: Studi Komparatif antara Fazlur Rahman dan Muhammad Syahrur (2007)* isimli doktora tezi ile Pakistanlı düşünür Fazlurrahman ile Suriyeli düşünür Mahmûd Şahrûr’un konuya yaklaşım biçimlerini incelemektedir.⁷²

Hamka Hasan, cinsiyet farklılığın ve buna bağlı olarak son dönemlerde ortaya çıkan feminizm anlayışının Kur’ân’ı anlamadaki etkisini Endonezya-Mısır örnekleminde incelemektedir. 2009 yılında Endonezce Cumhuriyeti Din Bakanlığı tarafından basılan eserin ana teması klasik dönemden farklı olarak yeni bir tefsir anlayışının ortaya çıktığı ve bunun Kur’ân’ı tefsir etmede belirgin bir rol oynadığı şeklindedir. Endonezya’da akademik-teolojik bir kaygı ile ortaya çıkan feminist yorumlama biçimi zamanla ideolojik bir evreye geçmiştir. Akademiktir; çünkü cinsiyet ile alakalı ilk çalışmalar akademik ortamlarda üretilmiştir. Teolojiktir; çünkü Kur’ân araştırmannın bir parçası veya nesnesi olarak görülmüştür.⁷³

⁶⁹ Yusuf Rahman, “Abstracts of Dissertations and Theses on Qur'an dan Hadith”, *Journal of Qur'an and Hadith Studies* 2/2 (2013), 292.

⁷⁰ Islah Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia: Dari Hermeneutika hingga Ideologi* (Yogyakarta: LKIS, 2013), 91.

⁷¹ M. Nurdin Zuhdi, *Dinamika Studi Al-Qur'an dan Tafsir di Perguruan Tinggi Agama Islam Negeri* (Yogyakarta: Parcasarjana UIN Sunan Kalijaga, 2019), 26.

⁷² Zuhdi, *Dinamika*, 27.

⁷³ İlgili tezlere için bk. *Feminisme dalam Kajian Tafsir Al-Quran Klasik dan Kontemporer* (Yunahar Ilyas, 1997); *Tafsir Kebencian* (Zaitunah Subhan, 1999); *Argumen Kesetaraan Jender, Perspektif Al-Quran* (Nasaruddin Umar, 1999); *Upaya Penggalian Konsep Wanita dalam Al-Quran* (Nashruddin Baidan, 1999); *Perempuan dalam Pasungan: Bias Laki-laki dalam Penafsiran* (Nurjanah Ismail 2003); *Hak-hak Perempuan: Relasi Jender 256 menurut Tafsir Sya'rawî* (Istisbarah, 2004); *Kesetaraan Gender dalam*

Yazara göre Endonezya'daki cinsiyet yorumu daha çok ideolojik bir mahiyet ihtiva etmekte ve güncel sorunlarla paralellik arz etmektedir. Bunun nedeni ise son yıllarda Batı'da feminist söylemin Endonezya toplumunu daha çok etkilemesinden kaynaklanmaktadır. Mısır'da ise cinsiyete dair düşüncelerin muhafazakârlık yönü daha ağır basmaktadır. Zira Mısır'da konu temelde olumsuz olarak görülen cinsiyet söylemine ve iddialarına karşı bir refleks ve tepki etrafında şekillenmektedir. Kaynaklar açısından Endonezyalılar klasik-modern eserleri tercih ederken Mısırlılar ise daha çok klasik eserlerden yararlanmışlardır. İki ülke yapılan söz konusu çalışmalar semantik, semiyotik vb. analiz yöntemleri açısından birleşmektedir.⁷⁴

Musolli, Şîi müfessir Tabâtabâi ile Sünnî müfessir İbn Âşûr'un tefsir ilmine yaklaşım şekillerini, inançlarının (ideolojilerinin) tefsire yansımalarını inceleyerek önemli bir çalışma ortaya koymuştur. Zira müfessirin meşrep ve mezhebinin tefsir anlayışını ne derece etkilediği meselesi hâlâ güncelliğini korumaktadır.⁷⁵ Arsyad Abrar ise Sülemî ve Kuşayrî'yi mukayese etmekte ve böylelikle tasavvufun epistemolojik alanını tespit etmeye çalışmaktadır. Zira bilindiği gibi sûfler irfânî bilgi türünü savunmakta ve bunun sonucu olarak işârî-tasavvufî tefsir anlayışı ortaya çıkmıştır.

Izza Rohman, Tabâtabâi ve Şinkîti örnekleminde Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirini ele almaktadır. Klasik dönemde "Kur'ân Kur'ân'ı tefsir eder; açıklar" anlayışı modern dönemde devam etmiş ve bunun sonunda tefsir literatürüne çeşitli eserler kazandırılmıştır. Bununla birlikte böyle bir yöntemin geçerliliğini sorgulayan ve tartışmaya açan araştırmacılar da mevcuttur.⁷⁶ Ülkemizde Sevim Gelgeç *Bir Yöntem Olarak Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri Meselesi - Muhammed Emin Şinkîti Örneği*- başlıklı doktora tezi ile Şinkîti'nin yaklaşımını ve görüşlerini incelemiştir.⁷⁷ Halis Albayrak ise daha geniş anlamda ise *Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri* isimli doktora tezi ile önemli bir eser yazmıştır.⁷⁸

Siti Ngainnur Rohmah, Muhammed Ali Sâbûnî ve Kureyş Şihâb'ın perspektifinde sebebi nüzulün işlevselliğini araştırmıştır. *Safvetu't-tefâsîr* ve *Tefsîru'l-misbâh* arasında metinler arası bir karşılaştırma yapan yazar tefsir tarihinde âyet veya sûrelerin iniş sebeplerinin Kur'ân'ı anlamada önemli bir rol oynadığını dile getirmektedir. Bununla birlikte yazara göre son dönemlerde Mısırlı düşünür Bintü's-Şâti', Amerikalı akademisyen Gabriel Said Reynolds, Kanadalı araştırmacı Andrew Rippin, Amerikalı şarkiyatçı John Edwards

alQuran: Studi Pemikiran Para Mufassir (Yunahar Ilyas, 2006). Bk. Hamka Hasan, *Tafsir Jender: Studi Perbandingan antara Tokoh Indonesia dan Mesir* (Cakarta: Departemen Agama RI, 2009), 355-356.

⁷⁴ bk. Hasan, *Tafsir Jender*, 355-357.

⁷⁵ Geniş bilgi için bk. İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* (Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2012).

⁷⁶ Krş. Mustafa Öztürk, "Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2008), 1-20.

⁷⁷ bk. Sevim Gelgeç, *Bir Yöntem Olarak Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri Meselesi - Muhammed Emin Şinkîti Örneği*- (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2020), 137-319.

⁷⁸ bk. Halis Albayrak, *Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1988), 1-178.

Wansbrought, Kanadalı akademisyen Ayesha S. Chaudhry gibi isimlerin Kur'ân'ı anlamak için dil olgusunun yeterliliğine işaret etmişler ve nüzul sebeplerinin bu konuda zorunlu olmadığını ifade etmişlerdir.⁷⁹

Endonezce tefsir literatürüne önemli bir çalışmayı kazandıran Halimatussa'diyah 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Minangkabau'da ortaya çıkan yenilikçi ve gelenekselci grupların tefsir anlayışlarını incelemiştir. Hamka'nın babası Hacı Resûl yenilikçi din bilginlerinin başında gelirken onun tam karşısında duran er-Resûlî ise gelenekselci gruba dâhildir. Her iki bilgin de Amme cüzü üzerinde Malayca olarak birer tefsir kitabını telif etmişlerdir. Araştırmacı Halimatussa'diyah, her iki müellifin biyografilerini ve tefsir metodolojilerini inceleyerek dönemin tefsir yaklaşımına ışık tutmaktadır. Böylelikle *el-Kavlul-beyân* ve *el-Burhân* vesilesiyle Endonezce tefsir çalışmalarının karakteristiği hakkında daha somut veriler elde etmekteyiz. Özellikle er-Resûlî'nin tefsir çalışması erken dönem Endonezce tefsir eserleri arasında yer almasına rağmen birçok araştırmacının gözünden kaçmıştır.⁸⁰

Muhaimin Zen, *Tahrif Al-Qur'an dalam Pandangan Syi'ah dan Sunni* olarak yazdığı eserini daha sonra *Al-Quran %100 Asli: Sunni-Syi'ah Satu Kitab Suci* başlığı ile yayımlamıştır. Eserin başlığından da anlaşıldığı gibi yazar Sünnî ve Şîî mezheplerinin Kur'ân'a yaklaşım biçimlerini; tahrif olgusuna karşı sergiledikleri tavırları incelemektedir. Yazara göre her iki mezhepteki ana akıma göre Kur'ân hiçbir şekilde tahrif edilmemiştir. İki mezhebin literatüründe tahrifi ihsas eden rivayet ve görüşlerin tamamı mesnetsizdir veya yoruma açıktır.⁸¹

Konu ile ilgili serdedilen rivayetlerin çoğu ya zayıftır veya mevzûdur. Bu yanlışlık hem senet hem de metin kritiğinden açıkça anlaşılmalıdır. Sahih rivayet ise mütevatir derecesine ulaşmadığı için âhâd konumundadır ve usûluddîn esasları bu rivayetlere istinat edilemez. Kıraatler ise mütevatir yolla aktarıldığı için tahrif kategorisinde değerlendirilemez. Mushaf ile ilgili yapılan birtakım düzenlemeler Kur'ân'ın tahrifine değil; bilakis korunmasına işaret etmektedir. Son tahlilde Kur'ân hiçbir tartışmaya mahal bırakmayacak derecede orijinalitesini korumuş; hiçbir tahrif faaliyetine maruz kalmamıştır. Dolayısıyla bu konudaki bütün girişimler aslında müslümanların kalplerinde iyice kökleşmiş olan yapıyı bozmaya mebnidir.⁸²

1.2.3.2. Konu ve Kavram

Endonezya'da 2000'li yıllarda Devlet İslam Üniversitelerinin aktifleşmeye başlaması ile birlikte tematik tefsir çalışmalarına büyük bir ilgi gösterilmiştir. Esasında bir meseleyi derinlikli ve özgün bir şekilde inceleyip tartışmak, akademik çalışmaların doğası gereğidir. Bu

⁷⁹ bk. Siti Ngainnur Rohmah, *Peneran Asbab al-Nuzul dalam Perspektif Muhammad Ali al-Sabuni dan Muhammad Quraish Shihab* (Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah: Cakarta, Doktora, 2018), 1–182.

⁸⁰ bk. Halimatussadiyah, *Karakteristik Tafsir di Indonesia: Analisis Terhadap Tafsir Juz 'Amma Risâlat Al-Qawl Al-Bayân dan Kitâb Al-Burhân* (Cakarta: Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, Doktora, 2020), 21–278.

⁸¹ Muhaimin Zen, *Al-Quran %100 Asli: Sunni-Syi'ah Satu Kitab Suci* (Cakarta: Penerbit Nur Al-Huda, 2013), 214–218.

⁸² Zen, *Al-Quran*, 214–218.

nedenle buna en uygun olabilecek modellerden biri de tematik çalışmalardır. Tematik model sayesinde çeşitli kavram ve konular seçilerek Kur'ân'ın bütünlüğü çerçevesinde incelenmektedir. Endonezya'da oldukça yaygın olan bu modelin tanınmasında bir Ezher mezunu olan Kureyş Şihâb'ın büyük bir etkisi vardır. Böylelikle bu süreçten sonra tematik model akademik tefsir çalışmalarına asıl rengini vermiştir. Bu başlık altında Şerif Hidayetullah bünyesinde tematik modellerle üretilen doktora tezlerinin tasnif ve analizi üzerinde durulacaktır.

No.	Konu-Kavram	Yazar	Tezin Adı	Yıl
1.	Küfür	Cawidu	Konsep Kufur	1989
2.	İnsan ve Toplum	Jalaluddin	Perbuatan Manusia	1989
		Darwis	Emosi Manusia	2004
		Nurdin	Masyarakat Ideal	2005
		Abdul Kodir	Dasar Pengembangan	2007
		Firdaus	Konsep Manusia Ideal	2011
3.	Siyaset	Salim	Konsepsi Kekuasaan	1989
		Pulungan	Prinsip-prinsip Pemerintahan	1994
4.	Allah-Kudret	Hidayat	Konsep Kekuasaan	1991
5.	Tevbe	Jamaluddin	Konsep Taubat	1993
		Mudhori	Tobat dalam al-Qur'an	2000
6.	Riba	Muh. Zuhri	Konsep Riba	1994
7.	Boşanma	Alimin	Wawasan Al-Qur'an	2008
8.	Miras	Tamyiz	Hak Waris	1995
9.	Din	Aflatun	Konsep Din	1995
10.	Velâyet	Khalid	Konsep Wilayah	1996
11.	Âlim	Husein	Konsepsi Ulama	1997
12.	Yoksulluk	Sa'adiah	Konsep Kemiskinan	1997
13.	Ehl-i Kitâp	Galib	Ahl Al-Kitab	1997
14.	Mal-Para	Yahaya	Konsep Mal	1997
		Ahmad	Harta	2006
15.	Nefs-Ruh-Kalp	Ritonga	Konsep Nafs	1998
		Mubarok	Jiwa dalam Al-Qur'an	1998
		Iskandar	Fungsi Qalb	2008
16.	Cinsiyet	Nasaruddin	Perfektif Jender	1999
		Subhan	Tafsir Kebencian	1999
		Febriani	Ekologi Berwawasan	2011
17.	Cihat	Rohimin	Konsepsi Jihad	1999
18.	Sabır	Arriyah	Wawasan al-Qur'an	2000
19.	İslam Esasları	Husin	Aspek-aspek Islam	2000
		Fachrurrozi	Memahami Ajaran	2001
20.	Ticaret	Rusydi	Perdagangan	2001
21.	Davet	Asep	Perspektif Dakwah	2002
		Salmadani	Metode Dakwah	2010
22.	İmâmet-Takiyye	Miri	Autentitas Al-Qur'an	2002
23.	Sevgi-Aşk	Sirajuddin	Konsep Pencintaan	1994
		Asyhari	Hakekat Cinta	2005
24.	Dalâlet	Rahmat	Dalal	2005

25.	Deniz	Thobroni	Laut dan Pengelolaannya	2005
26.	Pluralism	Marasabess	Pluralisme Agama	2005
		Abdul Moqsih	Pluralitas Umat Beragama	2007
27.	Sünnetullâh	Hakim	Sunatullah	2007
		Saidurrahman	Sunmatullah	2008
28.	Kötülük	Mahyuddin	Sumber Buruk	2007
29.	Mustazaf	Abad	Mustadh'afin	2007
30.	Hak	Shafwan	Makna Al-Haqq	2008
31.	Şirk	Wardah	Syirik dalam Al-Qur'an	2008
32.	Hz. İbrahim	Bustaman	Keteladanan Nabi Ibrahim	2008
		Hadiyanto	Repetisi Kisah	2010
33.	Çocuk/lar	Tamrin	Anak	2008
34.	Nifak	Zulheldi	Nifaq	2008
35.	Rızık	Surur	Konsep Rezeki	2008
36.	Takdir	Aseri	Konsep Takdir	2008
37.	Temsiller	Sayuti	Representasi Konflikt	2009
38.	Kadına Şiddet	Affandi	Bentuk dan Wilayah	2009
39.	Evlilik	Diman	Penafsiran Ayat-Ayat	2013
40.	Nesih	Sa'dullah	Abrogasi Agama-Agama	2014
41.	Çağdaş Yorum	Hasbullah	Dimensi Tafsir	2016
42.	İktisat	Hidayati	Nuansa Tafsir	2016
43.	Mutluluk	Junaedi	Tafsir Kebahagiaan	2019
44.	Eğitim	Surahman	Tafsir Tarbawi	2019
45.	Soteryoloji	Nor Ichwan	Qur'anic Soteriology	2019
46.	Ekoteoloji	Badru Tamam	Ekoteoloji	2021

Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesinde ilk dönemlerde yazılan tezlerin temelde bir kavram veya bir mesele etrafında şekillendiği görülmektedir. Cawidu'nun Kureyş Şihâb danışmanlığında başlattığı kavram çalışmaları daha sonra yazılacak tezlerin model ve muhtevasını belirlemede etkili olmuştur. Bu yönü ile Harifuddin Cawidu Endonezya'da Kur'ân'da geçen *küfür* kavramını semantik açıdan analiz eden bir figür olarak tanınmaktadır. Bundan dolayı akademik çevrelerde "Küfür Doktoru" olarak meşhur olmuştur.⁸³ Küfür kavramının *tekkir* olgusu ile ciddi bir bağlantısı bulunmasından dolayı Kur'ân'ın bütünlüğü açısından incelenmesi önemlidir. Nitekim tekkir meselesi, sahabe devrinin sonlarına doğru ortaya çıkmış ve zamanla birçok hizip kendileri dışındaki herkesi tekkir etme eğilimini göstermiştir. Bununla birlikte küfür kavramı ve buna bağlı olarak tekkir meselesi müteakillerin üzerinde durduğu önemli bir meseledir. Yazar Cawidu, küfür, tekkir, kâfirlerin özellikleri gibi birçok başlığı Kur'ân'ın bütünlüğünü dikkate alarak incelemektedir. Bu bakımdan yazarın temel amacı, teolojik ve ideolojik bir çerçevede ele alınan küfür mefhumunu kapsayıcı ve bütüncül bir şekilde analiz etmektir.⁸⁴ Cawidu'nun ulaştığı sonuçlara göre kü-

⁸³ bk. Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 65–66.

⁸⁴ bk. Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 65–66.

für, Allah'ın emirlerini terk etmek ve yasaklarını çiğnemektir. Semantik açıdan küfür kelimesinin birçok çeşidi ve boyutu vardır. Ayrıca küfür kavramı insanların tabiat ve davranışlarını anlatan bir mefhumdur. Bunlar arasında öne çıkan başlıklar şu şekildedir:

- 1) Kibirli olmak, hakikate isyan ederek onu inkâr etmek.
- 2) Peygamberlerle alay etmek, onları küçümseyip büyüçülükle suçlamak.
- 3) İnsanları İslam'dan alıkoymak.
- 4) Allah'a iftira etmek, onun adına yalan bilgiler uydurmak.
- 5) Ahireti tamamen unutup dünya hayatını tercih etmek.
- 6) Cimri davranmak ve cimriliği emretmek.
- 7) Faiz yemek ve insanların mallarını haksız bir şekilde ele geçirmek.
- 8) İfsadı, ıslah olarak göstermek.⁸⁵

Jalaluddin Rahman'ın *Konsep Perbuatan Manusia menurut Al-Qur'an* isimli çalışmasının damışmanı yine Kureyş Şihâb'tır. Jalaluddin'in bakış açısı, çıkış noktası ve amacı Cawidu'nunki ile uyumludur. Jalaluddin daha çok mütekekkimlerin tartıştığı "kesb" konusunu bu eserinde incelemektedir. *Kesb nazariyesi* kader akidesiyle bağlantılıdır. Tarihî süreçte beşerî eylemlerin kaynağını tartışan birçok mezhep ortaya çıkmıştır. Bunların başında ise kuşkusuz ki Kaderiyye ve Cebriyye gelmektedir. Yazar Jalaluddin, bu hususta Kur'ân'ı merkeze almakla birlikte şu üç esere göre tezinin muhtevasını belirlemiştir:⁸⁶

- 1) Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, (sünnî)
- 2) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, (i'tizâlî)
- 3) Abduh, *el-Menâr*, (reformist)

Jalaluddin bu eserinde beşerî gücü incelerken Hidayat ise *Konsep Kekuasaan Tuhan* (1991) adlı çalışmasıyla Tanrı'nın kudreti meselesini Kur'ân penceresinden analiz etmiştir. Böylelikle söz konusu iki çalışmanın birbirini tamamladıklarını rahat bir şekilde ifade edebiliriz. Çünkü "kesb" meselesini Tanrı'nın kudretinden bağımsız bir şekilde düşünmek ve değerlendirmek mümkün değildir.

Bu süreçten sonra Kur'ân'ın bütünlüğü dikkate alınarak insan ve toplum ile alakalı çeşitli konular ele alınmıştır. Bu konuda öne çıkan eserler şunlardır:

- 1) Darwis, *Emosi Manusia* (2004). Bu eserde beşerî duygular, Kur'ân perspektifinde psikolojik açıdan incelenmiştir.

⁸⁵ bk. Izzatun Nada, *Karakteristik Kafir menurut Harifuddin Cawidu dalam Buku "Konsep Kufr dalam Al-Qur'an"* (Universitas Islam Negeri Walisongo: Semarang, Skripsi, 2020), 69-70.

⁸⁶ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 67.

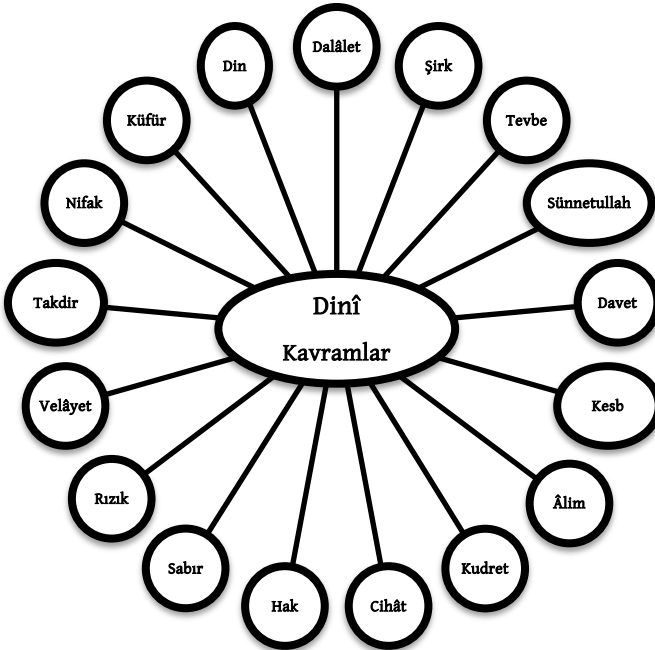
- 2) Nurdin, *Masyarakat Ideal* (2005). Bu eserde Kur'ân perspektifinde ideal toplumun özellikleri incelenmiştir. Eser, *Kur'ân Toplumu* (2006) başlığıyla neşredilmiştir.
- 3) Abdul Kodir, *Konsep Manusia*, (2007) Bu eserde Kur'ân perspektifinde eğitim meselesi incelenmiştir.
- 4) Firdaus, *Konsep Manusia Ideal* (2011). Bu eserde Kur'ân perspektifinde ideal insan karakteri “muhsin” kavramı çerçevesinde analiz edilmiştir.

Akademik tefsir çalışmaları içerisinde siyaset başlığı altında değerlendirebileceğimiz iki tez mevcuttur:

- 1) Salim, *Konsepsi Kekuasaan* (1989). Yazar bu eserini *Fiqh Siyasa: Konsepsi Kekuasaan Politik dalam al-Qur'an* başlığı ile yayımlamıştır. Eserin ana teması Kur'ân perspektifinde “siyaset fihî”dir.
- 2) Pulungan, *Prinsip-prinsip Pemerintahan* (1994). Bu eserde Kur'ân açısından Medine Sözleşmesi'nin ifade ettiği yönetim ilkeleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Diğer tezlerin muhtevasına bakıldığında ise müşterek noktaları göz önünde bulundurarak şöyle bir tablo çizmemiz mümkündür:

Şekil 6: Tefsir Çalışmalarında Araştırılan Kavramlar

Kur'ân'da geçen ve daha çok “dinî kavram” olarak nitelendirilebilecek birçok başlık semantik açıdan analiz edilmiştir. Buna göre karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

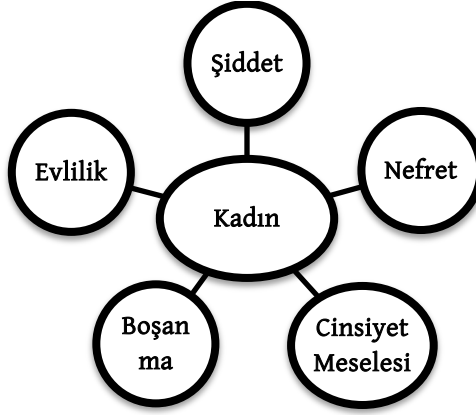
- 1) “Davet, tövbe” vb. kavramlar ayrı zamanlarda farklı araştırmacılar tarafından mükerreren incelenmiştir. Ayrıca “tövbe, sabır, cihat, sevgi, aşk, kesp, mutluluk, kötülük, miskinlik” vb. kavramlar beşerî yönüyle ön plana çıkmaktadır.
- 2) İnanç ile ilgili olarak “şirk, küfür, nifak” olmak üzere üç farklı kavram araştırılmıştır. Dolayısıyla Kur'ân'da geçen inanç grupları içerisinde müstakil bir başlıkla incelenmeyen tek konu “iman” meselesidir.⁸⁷
- 3) Yüce Allah'ın eylemleri olarak “takdir, rızık, kudret” ve onun yasalarını ifade eden “sünnetullah” kavramları farklı zaman dilimlerinde araştırılmıştır.
- 4) “Hak, ilim (âlim), velâyet” vb. kavramlar ise epistemolojik alana dâhildir. Bunlardan hak kavramının ontolojik boyutu göz ardı edilmemelidir.
- 5) Başlık olarak “ticaret”, “mal”, “iktisat” vb. kavramlar müstakil olarak incelenmiştir. Bununla birlikte “riba” vb. konuların mali konular arasında değerlendirmemiz mümkündür.
- 6) Kur'ân ilimlerinden “nesih” ve “temsiller” müstakil başlıklar altında incelenmiştir. Andi Hadiyanto'nun *Repetisi Kisah al-Qur'an* isimli eseri kıssalardaki tekrarları incelemesi açısından Kur'ân ilimlerine dâhil edilebilir.
- 7) İnsanın hakikatini ifade etmek üzere kullanılan “kalp, ruh, nefis” kavramları müstakil başlıklar altında incelenmiştir. Söz konusu üç kavram, tasavvufî literatürde önemli bir yer işgal etmektedir.⁸⁸
- 8) Plüralizm meselesi sadece akademik çalışmaların değil; genel olarak sosyal bilimlerde yazılan tezlere konu olan önemli bir başlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Marasabess, *Pluralisme Agama*'sı ile dinî çoğulculuk konusuna eğilirken Abdul Moqsih ise *Pluralitas Umat Beragama*'sı ile daha çok toplumsal çoğulculuk sorununu ele almıştır. Endonezya'nın çoğulcu bir yapıya dayanması, bu konunun gündemde kalmasında etkili bir rol oynamaktadır.
- 9) Surahman, *Tafsir Tarbawi* isimli çalışması ile pedagojik tefsirin mahiyetini incelemiş ve Kur'ân'ın eğitsel yönüne dikkat çekmiştir. Ayrıca Tamrin'in *Anak*'ı çocukları korumayı salık veren eğitici bir çalışmadır. Abdul Kodir, *Konsep Manusia*'sı eğitim ile alakalı bir çalışmadır.

⁸⁷ Zen Assegaf, *Konsep Tawhid Tabatabai* isimli eseri Tabâtabâî'nin tevhit anlayışını incelenmiştir. Yazar Kur'ân'ın tevhit anlayışına temas etmekle birlikte esasında Tabâtabâî'nin tevhit tasavvurunu tespit etmeyi amaçlamaktadır.

⁸⁸ Geniş bilgi için Robert Frager'in *Kalp, Nefis ve Ruh* isimli eserine bakılabilir. Ayrıca Gazzâlî'nin *İhyâ*'sında söz konusu kavramların detaylı açıklamalarını bulmak mümkündür.

Diğer kavramları ve konuları incelediğimizde özellikle “kadın, cinsiyet, boşanma, evlilik” vb. başlıkların listede yer aldığını görmekteyiz. Ele alınan bu konuların odak noktası ve tezlerin ana temasını “kadın” oluşturduğundan dolayı söz konusu çalışmaları “kadın” kavramı ile bir arada düşünmek mümkündür:

Şekil 7: Kadınlar Üzerinde Çalışılan Kavram ve Konular

Endonezya’da “kadın” ve “cinsiyet” meselesi diğer akademik çalışmalara kıyasla erken dönemde ortaya çıktığı söylenebilir. Daha önce Nasaruddin Umar’ın bu konuda önemli bir rol oynadığı ve meseleyi akademik alanda gündeme getiren ilk araştırmacılardan biri olduğu ifade edilmişti. Umar, sadece Endonezya’da değil; 27 farklı ülkede araştırma yapmıştır. Ayrıca çeşitli yabancı dillerdeki eserleri inceleyerek çalışmasına derinlik katmıştır. Altı yıl süren tez çalışmasının odak noktasını ise Kur’ân perspektifinde cinsiyet eşitliği meselesi oluşturmaktadır.⁸⁹

Zaitunah Subhan ise *Tafsir Kebencian* isimli eseriyle cinsler arasındaki nefret konusuna eğilmektedir. Eserin ilk baştaki ismi *Kemitrasejajaran Pria dan Wanita dalam Perspektif Islam (İslam Perspektifinde Erkek ve Kadın Eşitliği)* şeklindedir. Bu eseri diğerlerinden ayıran temel özellik ise Endonezya’daki müfessirler, eski müfessirler ve feminist Müslüman yorumcular başta olmak üzere üç farklı kaynağa yönelmiş olmasıdır. Bu bakımdan yazarın Endonezya’nın tarihsel gerçeğine daha fazla temas ettiği ifade edilebilir.⁹⁰

Endonezya’da bu konulara eğilen bir başka araştırmacı ise Yuyun Affandi’dir. Bir kadın araştırmacı olarak Yuyun, aile içi şiddet, cinsel taciz, cinsel şiddet, feminizm gibi birçok meseleyi farklı çalışmalarında ele almıştır. Tezlerde işlenen diğer iki mesele ise “evlilik ve boşanma”dır. Kur’ân’da evlilik (*nikâh*) ve boşanma (*talâk*) ile ilgili birçok âyet mevcuttur. Bu iki konunun tefsir ile ciddi bir irtibatı olduğu gibi esas itibarıyla fıkıh ilminin önemli iki meselesini teşkil etmektedir.

⁸⁹ bk. Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 91.

⁹⁰ bk. Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 95.

1.2.3.4. Tarih, Dil ve Kıraat

Cakarta Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesinde yazılan tezlerin başlık ve muhtevalarında öne çıkan bir diğer husus ise tarih, dil ve kıraat ile ilgili çalışmalardır. Arap Dili ve Belagati alanında yazılan bazı çalışmaları tefsirle olan bağlantısından dolayı “tefsir çalışmaları” başlığı altında değerlendirmeyi uygun görüyoruz. Bu konuda yazılan eserlerin listesi şu şekildedir:

No.	Konu-Kavram	Yazar	Tezin Adı	Yıl
1.	Cahiliye kültürü	Mukhlas	Hubungan Sebab	1990
2.	Arapçanın işlevselliği	Hafid	Kaidah-kaidah Bahasa Arab	1997
3.	Kıraat	Faisol	Pengaruh Perbedaan Qiraat	2003
4.		Fathom	Keterkaitan Ragam Qira'at	2008
5.	İştirāk	Zajuli	al-Ishrirak	2005
		Suryadinata	Pertukaran Huruf	2008
6.	İltifāt	Zaenuddin	Uslub Iltifat	2006
7.	Delâlet-tercüme	Syihabuddin	Dhahirat Al-Taqhayyur	2009
		Zahrudin	Relasi Makna dalam Al-Qur'an	2010
8.	Belagat	Rahimah	Urgensi Ilmu Al-Balaghah	2009
9.	Semantik/Tezat	Ritonga	Semantik Bahasa Arab	2013
10.	Üslup	Zubair	Stilistika Arab	2017
11.	Kinetik Dil	Sopian	Bahasa Kinesis	2020
12.	Fonetik/Mahallî Okuyuş	Abrar	Kontroversi Bacaan al-Qur'an	2021

Listede yer alan tez çalışmaları Kur'ân anlaşılmasında etkili olduğu ifade edilen semantik, fonetik, iltifat gibi konuları ihtiva etmektedir. Bu çalışmalar içerisinde en dikkat çekici olanı ise Sopian'ın *Bahasa Kinesis Dalam al-Quran* adlı eseridir. Bu çalışmada Michael Riffaterre'nin (1924-2006) dil ile ilgili kuramları esas alınmış ve Kur'ân'ın %33,09'nun kinetik dile dair özellikleri taşıdığı tespit edilmiştir. Yazar, kinetik olgusunu tutum ve davranış (postural), jest (getural), yüz ifadeleri (fasial) olmak üzere üç ana başlık altında incelemiştir. Buna göre örneğin Kur'ân'da geçen 'gülmek' kelimesi sadece insanın duygusunu ifade etme biçimi değildir. 'Gülme' ile bir şeyden razı olma, hoşnut olma, beğenme, küçümseme, hafife alma, hiçe sayma gibi metinde açıkça geçmeyen bütün diğer bileşenleri ile birlikte düşünülmelidir. Böylelikle gülmeyi çevreleyen bütün duyguları ve buna neden olan tüm saikleri, duyusal ve psikolojik etmenleri birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Bundan dolayı Kur'ân'da kinetik dille verilen mesajlar epeyce bir yekûn tutmaktadır. Yazara göre bunların birçoğu bütün toplumlar tarafından kabul edilen hususiyetlere sahip iken az bir kısmı doğrudan Arap toplumunun zihinsel arka planını dikkate almayı gerektirmektedir.⁹¹

Sonuç

Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesi “Endonezya'nın İslam Penceresi” olarak nitelendirilen saygın bir kurumdur. Üniversitenin doktora programında tefsir sahasında

⁹¹ Asep Sopian, *Bahasa Kinesis dalam al-Quran* (Cakarta: Syarif Hidayatullah, Doktora, 2020), 383-386.

önemli tez çalışmaları yapılmıştır. Tespitlerimize 1988-2021 yılları arasında 185 adet tez çalışması yapılmıştır. Bunları birçoğu doğrudan tefsir ile alakalı iken birkaçı Arap dili ve kelimeler gibi alanlarda yapılmasına rağmen tefsir ile ciddi irtibatları bulunmasından dolayı tefsir çalışmalarına dâhil edilmiştir. Tezlerin muhtevası şahıs, eser, kavram, tefsir tarihi, dil ve kıraat ekseninde dönmektedir.

İlk dönem tez çalışmaları Endonezya'nın kuruluş ilkeleri ve kültür kodları ile paralellik arz etmektedir. 1982-1997 yılları arasında yapılan 119 tez çalışmasının %46'sı Endonezyalıların hakkındadır. Sinkilî, Hamka, Muhammed Nevevî Câvî, Bişrî Mustafa, Ahmed Senûsî, Kureyş Şihâb, Dâvûd İsmail, Bekrî Şehîd, Rahmet Lebîb, Sâlih Dârât, Hasbî es-Siddîkî gibi eski ve yeni dönemde yaşamış olan birçok Endonezyalı âlim ve Padang Panjang, Minangkabau, Cakarta, Doğu Sumatra, Tanjung Pura, Açe, Bima Sultanlığı, Siak Sri Indrapura Sultanlığı, Jambi, Güney ve Orta Kalimantan, Buton Sultanlığı, Dolo ve Toraja, Palembang gibi yerel bölgeler üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunun dışında Eşârî-Şâfiî-Gazzâlî çizgisi olarak tanımlanan *Nusantara İslamı* (إسلام نوسانتارا) kavramı çerçevesinde Râzî ve Bâkîllânî gibi Ortadoğulu birçok âlimin düşünceleri tetkik edilmiştir.

20. yüzyılın başında reformistler olarak tanımlanan Kaum Muda'nın başlattığı “Kur’ân’a Dönüş” hareketinin etkisiyle tefsir ilmine rağbetin arttığını veya en azından ciddi bir farkındalığın oluşmasına vesile olduğunu görmekteyiz. Menâr ekolü etrafında şekillenen ve temelinde içtimai tefsir anlayışın hâkim olduğu yaklaşım hâlâ etkisini sürdürmekte olup tefsir çalışmalarına ana rengini vermektedir. Şerif Hidayetullah Üniversitesinde İslami ilimlerin etüt edildiği lisansüstü programlar içerisinde en fazla öğrencisi olan alan tefsirin olması, bu etkinin bir sonucu olduğunu düşünmekteyiz. Bunun yanı sıra Endonezya'nın ilk tefsir profesörü Kureyş Şihâb'ın Ezher Üniversitesi deneyimini 1900'lü yılların başında Endonezya'da etkili bir şekilde sergilemesi özellikle konulu tefsir (*tafsir tematik*) çalışmaları ekseninde birçok kavramın Kur’ân perspektifinde araştırılmasına zemin hazırlamıştır. Bu aşamada “klasik tefsir metinlerde neler söylenmiştir” anlayışı “Kur’ân ne söylemektedir” anlayışına doğru evrilmiştir.

Diktatör Suharto (öl. 2008) sonrasında Endonezya'da başlayan demokrasi ve reform döneminde Endonezya'da Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesi başta olmak üzere yükseköğrenim kurumları devlet tarafından daha fazla desteklenmiş ve böylelikle tefsir çalışmaları hız kazarak zenginleşmiştir. Bu durum akademik çalışmaların yapılması için asgari bazı şartların meydana gelmesi gerektiğini hatırlatması açısından önemlidir.

Kur’ân perspektifinde “*küfür, insan ve toplum, siyaset, ilahi kudret, tevbe, riba, boşanma, miras, din, velâyet, âlim, yoksulluk, ehl-i kitâp, mal-para, nefis-ruh-kalp, cinsiyet, cihat, sabır, İslam esasları ticaret, davet, imâmet-takiyye, sevgi-aşk, dalâlet, deniz, pluralism, sünnetullah, kötülük, mustazaaf, hak, şirk, Hz. İbrahim'in mücadelesi, çocuk/lar, nifak, rızık, takdir, temsiller, kadına şiddet, evlilik, nesih, çağdaş yorum, iktisat, mutluluk, eğitim, soteryoloji, ekoteoloji*” gibi birçok kavram farklı açılardan ele alınmıştır. Bu çalışmalar içerisinde “*boşanma, evlenme, şiddet, nefret, cinsiyet me-*

selesi” gibi konular kadınlarla ilgili sorunlar çerçevesinde ele alınmıştır. Endonezya’da feminist hareketlerin eskiye nispeten son dönemlerde varlığını daha fazla hissettirdiğini belirtmemiz gerekir.

Tezlere konu olan birçok şahsın söz konusu paradigma çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bu bağlamda “İbn Arabî, Ebû Hayyân, İbn Atiyye, Kuşeyri, Sinkilî, Hamka, Nevevî Câvî, Muhammed Abduh, Merâgî, Reşîd Rızâ, Şevkânî, Zemaşerî, İbn Teymiyye, Yusuf Ali, Âlûsî, Fazlurrahman, Tabâtabâî, Bişrî Mustafa, Seyyid Kutub, Kummî, Râzî, Bintü’ş-Şâtî, Kurtubî, Zuhaylî, Şa’râvî, M. Bâkir es-Sadr, İbn Kesîr, Ahmed Senûsî, Mahmûd Şeltût, Saîd Havvâ, Nâsir el-Kifârî, Kureyş Şihâb, Muhammed Şahrûr, Dâvûd İsmail, Sâbûnî, Kardâvî, Bekrî Şehîd, İbn Âşûr, Rahmet Lebîb, Mekârim Şîrâzî, Ebû Zehre, Sâlih Dârât, Refîk Yûnus” gibi birçok bilgin üzerinde çalışma yapılmıştır.

Bu süreçte mukayeseli çalışmalara ilgi artmıştır. Bu meyanda “*el-Menâr-el-Keşşâf, el-Mîzân-et-Tahrîr ve’t-tenvîr, el-Menâr-î Zilâlî’l-Kur’ân, el-Kavlu’l-beyân-el-Burhân; Seyyid Kutub-Hamka, Muhammed Abduh-Reşîd Rızâ, Amina Wadud-Asghar Ali Engineer, Sülemî-Kuşeyrî, Tabâtabâî-Şinkîtî, Zemaşerî-Ebû Hayyân, Sâbûnî-Kureyş Şihâb; Mısır-Endonezya; Sünnî-Şîî*” gibi eser, şahıs, ülke ve mezhepler hakkında çeşitli mukayeseli çalışmalar yapılmıştır. Tarih, dil ve kıraat alanında ise “*cahiliye kültürü, Arapçanın işlevselliği, kıraatin önemi, iştirâk, iltifât, delâlet-tercüme, belagat, semantik, üslup, kinetik dil, fonetik*” gibi meseleler incelenmeye tabi tutulmuştur.

Klasik konuları ele alan tez çalışmaları olduğu gibi modern dönemlerde bilim hâline gelen soteryoloji, eskatoloji, ekoteoloji, fonoloji, ekoloji, semantik, hermenötik, ekonomi, sosyoloji, psikoloji gibi farklı disiplinlerden istifade edilerek hazırlanan önemli çalışmalar da mevcuttur. Bu durum, Endonezyalı tefsir akademisyenlerinin disiplinler arası entegrasyona önem verdiklerini göstermektedir. İlk dönem tez çalışmaları daha çok geçmiş araştırma eğiliminde iken son dönemde yapılan çalışmalar ise daha çok hâlihazırdaki mevcut gelişmeler ve problemler ekseninde dönmektedir. Tez çalışmalarının başlık ve muhtevalarına bakıldığında Endonezya’nın tarihsel, sosyokültürel ve politik yönleriyle ciddi bir ilişkisinin olduğunu görmekteyiz.

Tezlerin genelinin Endonezce ile yazılmış olması görünürlükleri ve tanınırlıkları hususunda kanaatimizce bir sorun teşkil etmektedir. Ancak görünen o ki bu sorunu aşmak kolay değildir. Zira tamamen yabancı dille yazılan çalışmaların avantajları olduğu kadar dezavantajları da olabilmektedir. Belki bu hususta Malezya Uluslararası İslam Üniversitesinin yaptığı gibi akademik bir komisyon tarafından beğenilen ve önemli görülen tez çalışmaları yabancı dillere tercüme edilerek uluslararası akademik camianın istifadesine sunulabilir.

Bir başka husus ise tez çalışmalarında danışman-öğrenci ilişkisinin tez konularının seçimindeki etkisidir. Bu konunun farklı bir çalışmada etraflıca ele alınması gerektiği ortadadır. Ancak Şerif Hidayetullah Üniversitesinde öğrenci danışmanları içerisinde Azyumardi

Azra, Kureyş Şihâb, Nasaruddin Umar gibi Endonezya'nın en büyük akademisyenleri ve düşünürleri arasında gösterilen isimlerin konu seçiminde ve belirlenmesinde ciddi bir etkiye sahip oldukları görünmektedir.

Bu verilerden hareketle Şerif Hidayetullah Devlet İslam Üniversitesi geçmişte ve hâlihazırda olduğu gibi gelecekte de genelde İslami ilimler özelde ise tefsir sahasında Endonezyalıların düşünsel ve kültürel hayatlarına önemli katkılar sunacağı öngörülebilir.

Kaynaklar | References

- Albayrak, Halis. *Kur'ân'ın Kur'ânla Tefsiri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1988.
- Arif, Syaiful. "Kontradiksi Pandangan HTI atas Pancasila". *Jurnal Keamanan Nasional* 2/1 (2016), 19–34. <https://doi.org/10.31599/jkn.v2i1.36>
- Attabi, Abi (ed.). *Antologi Islam Nusantara di Mata Kyai, Habib, Santri dan Akamisi*. Yogyakarta: Aswaca Pressindo, 2015.
- Azamat, Nihat, "Abdüssamed al-Pelimbânî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1 Cilt. İstanbul: İSAM, 1988.
- Burhanudin, Jajat. *Ulama Kekuasaan Pergumulan Elite Muslim dalam Sejarah Indonesia*. Jagakarsa: Mizan, 2012.
- Çalışkan, İsmail. *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*. Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2012.
- Emre, Akif. *Küreselliğin Fay Hattı*. İstanbul: Yöneliş, 2001.
- Gelgeç, Sevim. *Bir Yöntem Olarak Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri Meselesi -Muhammed Emin Şinkîti Örneği-*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2020.
- Gusmian, Islah. *Khazanah Tafsir Indonesia: Dari Hermeneutika hingga Ideologi*. Yogyakarta: LKİS, 1. Basım, 2013.
- Halimatussadiyah. *Karakteristik Tafsir di Indonesia: Analisis Terhadap Tafsir Juz 'Amma Risâlat Al-Qawl Al-Bayân dan Kitâb Al-Burhân*. Cakarta: Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, Doktora, 2020.
- Hasan, Hamka. *Tafsir Jender: Studi Perbandingan antara Tokoh Indonesia dan Mesir*. Cakarta: Departemen Agama RI, 2009.
- Mujiburrahman vd. *Integrasi Ilmu: Kebijakan dan Penerapannya dalam Pembelajaran dan Penelitian di Beberapa UIN*. Banjarmasin: Antari Press, 2018.
- Nada, Izzatun. *Karakteristik Kafir menurut Harifuddin Cawidu dalam Buku "Konsep Kufr dalam Al-Qur'an"*. Universitas Islam Negeri Walisongo: Semarang, Skripsi, 2020.
- Nawawi, Fuad. *Konstruksi Pengetahuan Pengkritik dan Pembela Qira'at Sab'ah: analisis perbandingan Pemikiran Zamakhshari dan Abu Hayyan Tentang Ragam Qira'at Al-Qur'an*. Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah: Cakarta, Doktora, 2020.
- Öztürk, Mustafa. "Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2008), 1–20.
- Pusat Bahasa. *Kamus Bahasa Indonesia*. Cakarta: DPN, 2008.

- Putra, Apria – Ahmad, Chairullah. *Bibliografi Karya Ulama Minangkabau Awal Abad XX Dinamika Intelektual Kaum Tua dan Kaum Muda*. Padang: Indonesia Heritage Centre, 2011.
- Rahman, Yusuf. “Abstracts of Dissertations and Theses on Qur'an dan Hadith”. *Journal of Qur'an and Hadith Studies* 2/2 (2013), 289–304. <https://doi.org/10.15408/qu-has.v1i2.1331>
- Rohmah, Siti Ngainnur. *Peneran Asbab al-Nuzul dalam Perspektif Muhammad Ali al-Sabuni dan Muhammad Quraish Shihab*. Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah: Cakarta, Doktora, 2018.
- Said, Julinar – Wulandari, Triana. *Ensiklopedi Pahlawan Nasional*. Cakarta: Direktorat Jenderal Kebudayaan, 1995.
- Saifuddin – Wardani. *Tafsir Nusantara: Analisis Isu-Isu Gender dalam Al-Mishbah Karya M. Quraish Shihab dan Tarjuman Al Mustafid Karya 'Abd Al-Ra'uf Singkel*. Yogyakarta: LKiS, 2017.
- Siddik, Dja'far. “Gerakan Pendidikan Al-Washliyah di Sumatera Utara”. *Ulumuna* 18/1 (2014), 59–80. <https://doi.org/10.20414/ujis.v18i1.143>
- Şimşek, Sait. *Günümüz Tefsir Problemleri*. Konya: Kitap Dünyası, 10. Basım, 2011.
- Sopian, Asep. *Bahasa Kinesis dalam al-Quran*. Cakarta: Syarif Hidayatullah, Doktora, 2020.
- Tuncer, Eyyüp. “Malay Dünyasının İlk Mutasavvıf Şairi Hamza Fansûrî'nin İkan Tunggal Şiiri Bağlamında Vahdet-i Vücûd Anlayışı”. *İslam Tetkikleri Dergisi* 11/1 (2021), 267–290. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2021.853369>
- Tuncer, Eyyüp. “Endonezya Menşeli Muhammediyye Cemiyetinin Tefsir Çalışması: at-Tanwir”. *Sırat* 3/2 (2022), 43–73. <https://doi.org/10.56477/sirat.1179627>
- Tuncer, Eyyüp. “Endonezya'da Reddiye Literatürü”. *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı IV*. ed. Murat Serdar vd. 391–422. İstanbul: Seçil Ofset, 2022.
- Tuncer, Eyyüp. *Endonezya'da Tefsir Çalışmaları ve Tefsir Ekolleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2022.
- Tuncer, Eyyüp. “Endonezyalı Düşünür Hamka'ya Göre Tasavvuf ve Ahlâk İlişkisi”. *Ahlâkın İnşasında Nebevî Yöntem*. ed. Hasan Keskin vd. 101–117. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.
- Tuncer, Eyyüp. “Malay Dünyasında Dil Açısından Tefsir Çalışmalarının Mahiyeti”. *Sırat* 3/1 (2022), 29–51.
- Tuncer, Eyyüp. “Malay Dünyasında İlk Tam Tefsir Çalışması: Beled Sûresi Bağlamında ‘Tercümânü'l-Müstefid Üzerine Bir İnceleme’”. *Mütefekkir* 9/18 (2022), 313–330. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1219504>
- Tuncer, Eyyüp. “Malay Dünyasında Reformist Bir Hareket Olarak Kaum Muda: Endonezya ve Malezya Örneği”. *Tetkik* 2 (2022), 337–379. <https://doi.org/10.55709/tetkikdergisi.2022.2.74>
- Tuncer, Eyyüp. *Malezya'da Tefsir Çalışmaları*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022.

- Umam, Rozi El. *Konsep Islam Nusantara: Kajian Ayat-Ayat Multikultural dalam Tafsir al-Azhar Karya Hamka dan Tafsir al-Misbah Karya M. Quraish Shihab*. Surabaya: Universitas Islam Negei Sunan Ampel, Yüksek Lisans, 2018.
- Voorhoeve, Petrus. *Bayan Tajalli: Bahan-bahan untuk Mengadakan Penyelidikan lebih Mendalam tentang Abdurrauf Singkel*. çev. Aboe Bakar. Banda Aceh: Pusat Dokumentasi dan Informasi Aceh, 1980.
- Zen, Muhaimin. *Al-Quran %100 Asli: Sunni-Syi'ah Satu Kitab Suci*. Cakarta: Penerbit Nur Al-Huda, 2013.
- Zuhdi, M. Nurdin. *Dinamika Studi Al-Qur'an dan Tafsir di Perguruan Tinggi Agama Islam Negeri*. Yogyakarta: Parcasarjana UIN Sunan Kalijaga, 2019.
- Zuhdi, Susanto – Nursam (ed.). *Kamus Sejarah Indonesia*. 2 Cilt. Jakarta: Kemendikbud, 2017.